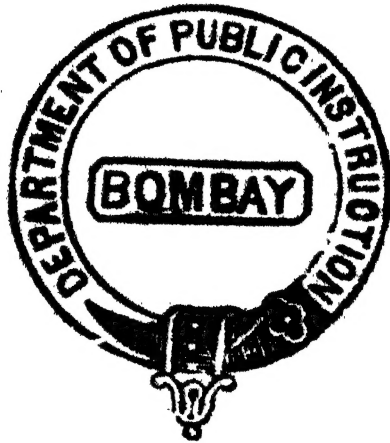

અશ્વપરીક્ષા.

કિંમત સાત આના.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૫૭

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ અધ્યપરીક્ષા

વિષય ટટ૪૪૨

HANDLING OF ANIMALS

COMPILED BY

AHMED ISMÂIL SHAIKH, G.B.V.C.,
TEACHER, SALUTARY CERTIFICATE COURSE,
VETERINARY COLLEGE, BOMBAY.

TRANSLATED INTO GUJARATI

BY

ÂTMÂRÂM MOTIRÂM DIWÂNJI, B.A.,
ASSISTANT TEACHER, MALE TRAINING COLLEGE,
AHMEDABAD.

500 Copies.

*Registered for Copy-right under the Government of India's
Act XXV of 1867.*

BOMBAY.

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPÔT.

1905.

All rights reserved.

Price 7 Annas.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૩૫૭

BOMBAY :

PRINTED AT THE " TATVA-VIVECHAKA " PRESS.

મુંબઈ ઇલાકાતું સરકારી કેળવણીખાતું.

અથપરીક્ષા.

રચનાર

અહમદ હસમાઈલિ શેખ, જી. બી. વી. સી.,
મુંબઈની વેટેરિનરી કૉલેજના સેલ્યુટરી સર્ટિફિકેટ કોર્સના શિક્ષક.

ગુજરાતીમાં ભાષાંતરકર્તા

આત્મારામ મોતીરામ દીવાનજી, બી. એ.,
અમદાવાદની મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના એસિસ્ટન્ટ શિક્ષક.

પ્રત ૫૦૦.

આ ગ્રંથની માલકી ગવર્મેન્ટ ઑફ ઇન્ડિયાના સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા
એક્ટ પ્રમાણે નોંધાવી છે.

મુંબઈ.

ગવર્મેન્ટ સેન્ટ્રલ પ્રેસ ડીપો.

સને ૧૯૦૫.

આ ગ્રંથ સંબંધી સર્વ અધિકાર સરકારે સ્વાધીન રાખ્યા છે.

કિંમત સાત આના.

૧૩૫૭

મુંબઈ:

“તત્ત્વવિવેચક” છાપખાનામાં છાપ્યું છે.

અશ્વપરીક્ષા.

પ્રકરણ પહેલું.

પાળેલાં પ્રાણી અને તેના વિશેષ ગુણો.

ઘોડો, ગધેડો, બળદ, ઘેટું, બકરું, ઉંટ, હુકર, હાથી, કુતરો, બિલાડી, અને સસલું એઓ કરોડવાળાં સસ્તન પ્રાણીના વર્ગનાં છે. એઓને “ડોમેસ્ટિકેટ્ડ એનિમલ્સ” એટલે પાળેલાં જનાવર કહે છે.

ઘોડો અને ગધેડો એક આંગળીના વર્ગનાં આખીખરીવાળાં પ્રાણી છે. બીજા વર્ગનાં પ્રાણીથી એકદમ ઓળખાઈ આવે, એવું તેઓનું બહારનું ચિન્હ એ છે કે તેમના દરેક પગને છેડે એક આંગળી અથવા આખી ખરી હોય છે.

“રૂમિનન્ટશિયા” (વાગોળનારાં પ્રાણી). બળદ, ઘેટું, બકરું અને ઉંટ, એ વાગોળનારાં પ્રાણીના વર્ગનાં છે, કારણકે તેઓને વાગોળવાની ટેવ હોય છે. તેઓની ખરી ચીરેલી હોય છે, એટલેકે તેઓને બે આંગળાં હોય છે. બળદ, ઘેટું, અને બકરું વળી “કેવિકોર્નિયા” (પોલાં શિંગડાંવાળાં) પ્રાણીના વર્ગનાં છે, કારણકે તેઓનાં શિંગડાં પોલાં અને હાડકાં પર ઉગેલાં હોય છે. વાગોળનારાં પ્રાણીને ઉપલા જડખામાં આગલા દાંત હોતા નથી, અને તેઓનું અન્નાશય ઘણું જ મોટું અને ઘણા ભાગનું બનેલું હોય છે.

“ઓમ્નિવોરા” (બધી જાતનો ખોરાક ખાનાર). હુકર આ વર્ગનું પ્રાણી છે. તેના દાંતો મિશ્ર જાતના અને ઘણી જાતનો ખોરાક ખાવાને લાયક છે. તેથી કરીને આ વર્ગના પ્રાણીનું નામ “ઓમ્નિવોરા” પડેલું છે તેઓના “કેનાઈન ટીથ” (અણીવાળા દાંતો) ઘણા બહાર પડતા છે, અને નર પ્રાણીમાં તે એટલા બધા તો લાંબા હોય છે, કે તેઓ હાથીના દાંતશ્રેણ જેવા દેખાય છે. જંગલી પ્રાણી આ દાંતશ્રેણ ભયંકર હથિયાર તરીકે વાપરે છે.

“કાર્નિવોરા” (માંસાહારી પ્રાણી). કુતરાંબિલાડાં આ વર્ગનાં છે. આ પ્રાણીને મોટા અણીવાળા દાંત હોય છે, અને બન્ને જડખાં વચ્ચે તેમનો ખોરાક દળાતો નથી. આગલે પગે તેઓને પાંચ આંગળાં હોય છે, અને પાછલે પગે ચાર અથવા પાંચ હોય છે. કેટલાકના નખ તીણા હોય છે, અને કેટલાકના નખ ખુદ્દા હોય છે. કેટલાકના નખ વળે છે અને કેટલાકના વળતા નથી.

“રોડેન્ટશિયા” (કાતરી અથવા કરડી ખાનારાં પ્રાણી). સસલાં આ વર્ગનાં પ્રાણી છે. એ વર્ગનાં ઘણાં પ્રાણીઓ છે. તેઓને બે મોટા દૂરસીના આકારના છેદક દાંત હોય છે.

“ મંમેલિયા ” (સ્તનવાળાં પ્રાણીઓ). આ વર્ગનાં પ્રાણીઓની માદાઓને સ્તન હોય છે, અને તેથી તેઓ બચ્ચાંને ધવડાવે છે.

પ્રકરણ બીજું.

ઘોડાના શરીરના જુદા જુદા ભાગોનાં નામ.

ઘોડાના શરીરના માથું, ગરદન, ધડ, અને આગલા અને પાછલા પગ એવા પાંચ ભાગ કરેલા છે.

માથાના આગલા ભાગને ચેહેરો “ ફેસ ” અને નીચલા ભાગને “ મહુલ્ ” અથવા “ મજલ્ ” કહેછે. તેની બાજુપરના ચપટા ભાગને ગાત્ર કહેછે. માથાના સૌથી ઉંચા ટેકરાને “ પોલ ” કહેછે. જડા નીચે બે ગાલ વચ્ચેના ભાગને “ બહુલ્ ” કહેછે. બે આંખની વચ્ચેના અને ઉપરના ભાગને “ શૌર હેડ ” (કપાળ) કહેછે. પોલ ઉપરથી કપાળ સુધી લટકતા લાંબા બાલના ઝુમખાને “ શૌરલૉક ” કહે છે. માથાની અંદર મોં, બે નસકોરાં, બે આંખ, અને બે કાન એટલાં છિદ્રો છે.

ગરદનના ઉપલા ભાગને “ કેસ્ટ ” (ગરદનનો ચઢતો ઉપરનો ભાગ) કહે છે, અને તે ધાર “ કેસ્ટ ” પર જે બાલ ઉગેલા હોયછે તેને યાળ કહે છે. ગરદનની દરેક બાજુએ નીચે “ જુગુલર્ ચેનલ્ ” (ગળાને લગતો નળ) આવેલો છે, અને તેનો નીચેનો ભાગ દબાવ્યાથી “ જુગુલર્ ” શિરા ઉપસી આવે છે. ગરદનના નીચલા ભાગમાં નળોની નીચે શ્વાસનળી સ્નાયુના પાતળા પડથી ઢંકાયેલી છે. એ શ્વાસનળીના આગલા અને ઉપરના ભાગમાં નરગોટો “ લૅરિંકસ્ ” આવેલો છે. જ્યારે નરગોટો દબાય છે, ત્યારે જનાવર ખોંખારે છે.

કરોડનો બહાર પડતો ભાગ, જેને “ વિધર્મ્ ” (ખાંધ) કહે છે, ત્યાંથી આગલો પગ શરૂ થાય છે. પગનો ઉપરનો ભાગ ધડની સાથે જોડાયેલો છે અને તેને “ શોલ્ડર ” (ખભો) કહે છે. પગનો બીજો ભાગ અંદર પડતો છે, અને તેને “ આર્મ્ ” (બાવડા) કહે છે. પછી ઉપરથી નીચે સુધી આવેલા ભાગને “ શૌર આર્મ્ ” કહે છે. આ “ શૌર આર્મ્ ”ની નીચે ઘુંટણ આવેલું છે. ઘુંટણથી નીચે મુઠ્ઠા “ ફેટલૉક ” સુધીના ભાગને “ શૌરલેગ્ ” કહે છે. ખરીની ઉપર બાલવાળો ભાગ “ કૉરોનેટ ” અથવા “ કૉરોનરિ બેન્ડ ” કહેવાય છે. “ કૉરોનેટ ” અને “ ફેટલૉક ” વચ્ચેના “ બેન્ડને ” “ પેસ્ટર્ન ” કહેછે. પેસ્ટર્નના પાછલા ભાગમાં “ હૉલો આંધ્ ધી હીલ્ ” (એડીનો પોકળ ભાગ) આવેલો છે. “ કૉરોનેટ ” ના પાછલા ભાગમાં દરેક બાજુએ રક્ષણ થયેલી “ હીલ્ ” (એડી) છે. જ્યારે પગ જમીન પર હોયછે ત્યારે ખરીનો જે ભાગ દેખાયછે તેને “ વૉલ્ ” (દિવાલ) કહેછે. પગ ઉંચક્યા

પછી તેનો નીચેનો ભાગ, જે ફાયર જેવો દેખાય છે, તેને પુતળી “ક્રોગ” કહે છે, અને તેની આળુ બાળુમાં “બાસ” અને “સોલ” (તળિયું) આવેલાં છે. ઘુંટણની ઉપર દરેક આગલા પગની અંદર અંડાકાર શિંગડાનો ટેકરો હોય છે, તેને “ચેસ્ટનટ” કહે છે. મુઠ્ઠાની પછવાડે લાંબા બાલના ઝુમખાને ખરો “ફેલ્ડ” કહે છે. એ બાલથી ઢંકાયેલો નાનો ગોળ એક શિંગડાનો ટેકરો છે, અને તેને “અર્ગટ” કહે છે.

ખભાના આગલા ભાગની બહાર પડતી અણીને ખભાની અણિ કહે છે. ખભા અને “આર્મ” એ બેની વચ્ચેના ભાગને કોણી કહે છે. કોણીના આગલા ભાગને કોણીને વળવાનો સાંધો કહે છે. ઘુંટણના સાંધાના પાછલા ભાગને “બેન્ડ ઓફ ધ ની” (ઘુંટણને વળવાનો સાંધો) કહે છે. ઘુંટણથી મુઠ્ઠા સૂધીના પગના પાછલા ભાગમાં સ્નાયુબંધનો અને સંધિબંધનો આવેલાં છે, અને તેને “બેન્ડ સિન્યુઝ” કહે છે. ઘોડો જ્યારે તંદુરસ્ત હાલતમાં હોય છે, ત્યારે તે ભાગપર હાથ ફેરવવાથી આ સંધિબંધનો માલમ પડી આવે છે. આ “બેન્ડ સિન્યુઝ” ત્રણ છે, તેમાં આગલું સંધિબંધન છે, અને બીજા બે પગના “ફ્લેક્સર” સ્નાયુના સ્નાયુબંધન છે. એમાંના સંધિબંધનને “સસ્પેન્સરિ લિગામેન્ટ” કહે છે.

ધડમાં આગળ બે ખભાની વચ્ચે બહાર પડતા ભાગને છાતી “બ્રેસ્ટ” કહે છે. એ છાતીના ભાગપર છાતીનાં સ્નાયુ આવેલાં છે, અને તે સ્નાયુઓ *ઉરોસ્થિની નેડે મધ્ય લીટીમાં વળગેલા છે. ધડના જે ભાગની બે બાળુએ પાંસળી, નીચે ઉરોસ્થિ ને ઉપર કરોડ છે, તે સઘળા ભાગને “ચેસ્ટ” કહે છે. તે પછાડી છેક છેલ્લી પાંસળી સૂધી, અને અગાડી છેક ખભા સૂધી છે. ઘોડાની ખાંધથી તે નીચે ઉરોસ્થિ સૂધીના પીડના માપને તંગનું માપ “ગર્થ” કહે છે. જ્યારે દરેક પાંસળીની નેડ વચ્ચે જગ્યા મોટી હોય છે, અને આગળથી નેતાં આગલા પગો કોણી આગળ ખરાબર દૂર હોય છે, ત્યારે તેવા ઘોડાને “વાઈડ ઇન્ ધ ચેસ્ટ” કહે છે જ્યારે ઉરોસ્થિ કરોડથી ઘણેજ છેડે હોય છે, ત્યારે તેવા ઘોડાને “ડીપ ઇન્ ધ ચેસ્ટ” કહે છે જ્યારે પાંસળીઓ કમાન જેવી ગોળ દેખાય છે ત્યારે તેને “રાઉન્ડ ચેસ્ટ” કહે છે.

“ચેસ્ટ” થી તે પાછલા પગ સૂધી આવેલા નરમ દિવાલવાળા ભાગને પેટ કહે છે. છેલ્લી પાંસળી પછવાડે પેટની દિવાલના ભાગને “ફેલ્ડ” (કુખ) કહે છે, અને પાછલા પગ સૂધી “સ્ટાઈફલ ગ્રૅન્ડિન્ડ” સામે તેની ઝુલતી ચામડી અને સ્નાયુ આવી રહેલાં છે. જ્યારે ઘોડો ભૂખ્યો

હોય, અથવા ઘોડી સજ્જર હોય, ત્યારે તેની છેલ્લી પાંસળી પછવાડે ખાડો હોય છે, અને તે વખતે તેને “હાલો ઇન્ ધ ફલ્ક્” કહે છે.

ઘડની નીચે પેટના મધ્ય ભાગ તરફ નજર કરીએ છીએ, ત્યારે “નેવલ્” અથવા ડુંટી દેખાય છે. તેની પછાડી નર અને માદા પ્રાણીમાં જુદા જુદા ભાગ હોય છે. નર પ્રાણીમાં તેના મધ્ય ભાગમાં શિસ્ત હોય છે. ઘોડાવાળાઓ શિસ્તને કેટલીક વખત “યાર્ડ” કહે છે. શિસ્ત ઉપરની ઝુલતી ચામડીને ધુમટો “શીધ્” કહે છે. એની અંદરથી જ્યારે જરૂર પડે છે, ત્યારે જનાવર શિસ્ત બહાર કાઢે છે. ધુમટાની પછાડીના ભાગમાં વૃષણ હોય છે, અને વૃષણ વૃષણાશયમાં રહે છે. જ્યારે ઘોડાને ખસી કરવામાં આવે છે, ત્યારે વૃષણ કાપવામાં આવે છે. વૃષણાશય પર બરાબર હાથ ફેરવવાથી વીધરજી, “ઈન્વાઈનલ ઈન્લ” ને રસ્તે “ઍક્સ્ટરનલ ઍમ્પ્ડામિનલ રિંગ” માં થઈને પેટમાં જાય છે તે માલમ પડે છે. ધુમટાની બન્ને બાજુએ કેટલીક વખતે નાનાં આંચળ દેખાય છે, અને ગધેડામાં તે આ આંચળ ધણાં મોટાં હોય છે. માદાઓમાં વૃષણ અને શિસ્તને બંને સ્તન હોય છે. જેમ વધારે બચ્ચાં ધાવ્યાં હોય, તેમ તેમ તે વધારે મોટાં હોય છે. તે દરેક પર નાની આંગળી જેવાં બહાર નિકળી આવેલાં આંચળ હોય છે. પેટનો છેક પાછળનો ભાગ જે બે પાછલા પગ વચ્ચે આવેલો હોય છે. તે “પેલ્વિસ્” અથવા પેદુ કહેવાય છે. પેટનું મોં પુછડી નીચે આવેલું છે, અને તેને ગુદાસ્થાન “ઍનલ્” કહે છે. એ છિદ્ર જેળ છે, અને અન્નમાર્ગનો છેડો છે. ગુદાસ્થાનની નીચેનો ભાગ બેસણી “પેરિનીઅમ્” કહેવાય છે. માદામાં એ ભાગ ઘણો જ નાનો હોય છે, અને યોનિના ઉપલા ખુણા સૂંધીનો ભાગ બેસણી કેલવાય છે. નરપ્રાણીમાં પાછલા પગની વચ્ચે વૃષણાશય સૂંધીના ભાગને બેસણી કહે છે, અને તે શિસ્તના સ્થાયી ભાગને લીધે બહાર ઉપસી આવેલી દેખાય છે. યોનિદ્વાર અંડાકાર છે, ને તેની દરેક બાજુએ ચામડી, શ્લેષ્માવરણ,* અને સ્નાયુના બનેલા હોડ હોય છે. આ હોડ ઉપર અને નીચે મળે છે, અને ત્યાં ખુણા થાય છે, અને એ ખુણાઓને “ક્રામિ સ્થુર” કહે છે. ઉપલો ખુણો કાટખુણા કરતાં નાનો છે, ને નીચલો ખુણો કાટખુણા કરતાં મોટો છે. નીચલા ખુણા પર “નૅવિક્યુલર દ્રાસા” આવેલો છે, અને તેની અંદર શિસ્તને મળતું યોનિલિંગ “કિલ્લેરિસ્” રહેલું છે. જે વખતે ઘોડી પિશાબ કરી રહે છે, અથવા તે જ્યારે ઘોડી ગરમ થાય છે,

* એ પડમાંથી શ્લેષ્મ જેવો રસ નિકળે છે. એને અંગ્રેજીમાં “મ્યુકસમેન્ટ્સ” કહે છે.

ત્યારે તે યોનિલિંગ દેખાય છે. ઘોડી અમુક વખતે ગરમ થાય છે, અને તે વખતે ઘોડાને પાસે આવવા દે છે.

ઘડનો છેક પાછળનો ભાગ પુંછડી છે. તે કરોડ, સ્નાયુ, તંતુ, રક્ત-વાહિની વગેરેની બનેલી છે. નીચેના ભાગ સિવાય તેની આખી ચામડીપર લાંબા બાલ ઉગેલા હોય છે.

ઘડના ઉપરના ભાગમાં મધ્ય લીટીમાં ખાંધ છે, જે ખભાની પટ્ટીઓના ઉપલા ભાગ વચ્ચેનો બદાર નિકળી આવેલો ટેકરો છે. કરોડના જે ભાગપર જીન રહેછે, તેને પીડકહે છે. જીનના પાછલા ભાગથી તે પાછલા પગના ઉપરના ભાગ સુધીના ભાગને “લૉઇન્સ” (કમ્મર) કહેછે. કોણીના સાંધા આગળથી પેટની દિવાલપર જે શિરા દેખાય છે, તેને “સ્પર્” શિરા કહે છે, કારણ કે જ્યારે આદમી ઘોડાપર સ્વાર થાય છે, ત્યારે તેની એડી એ શિરાને અડકે છે.

પેટની (પેલ્વિસ) બન્ને બાજુએ એકેક પગ આવેલો છે. જ્યાં આગળ પગો મળે છે, તે ભાગને “કુપ્” (થાપો) કહે છે, અને એ કમ્મરથી પુંછડીના મૂળ સુધી આવેલો છે. થાપાની નીચેનો પહોળો સ્નાયુથી બનેલો ભાગ “કર્વાર્ટર” કહેવાય છે, અને તે નીચે “સ્ટાઇફ્લ ગ્રૅંધન્ડ” સુધી આવેલો છે. (“સ્ટાઇફ્લ ગ્રૅંધન્ડ” પેટના નીચેના ભાગની સામે આવેલો છે.) આ પ્રમાણે એ આગલા પગના ખભાને મળતો આવે છે. સ્ટાઇફ્લ ગ્રૅંધન્ડ કોણીના સાંધાને મળતો આવે છે. થાપાથી “કર્વાર્ટર” થોડેક લગી નીચે ઉતરેલું છે, અને તેમાંથી ત્રણ અણીઓ નિકળી આવે છે. પહેલી તે “લિપ” ની અણી, બીજીને “રાઉન્ડબોન” અથવા “ટૉકાન્ટર્” અને ત્રીજીને “હાંચ” કહે છે.

એ “રાઉન્ડ બોન” “શીમર” નો મોટો ટેકરો છે. પાછલી તરફથી બેતાં માલમ પડશે, કે બન્ને પગ બેડે ઉપર જાય છે, અને જે જગાપર બન્ને પગ મળે છે, તેને “શૉર્ટ” કહે છે. સ્ટાઇફ્લથી “લૉફ” સુધીનો આવેલો સ્નાયુનો ભાગ “ગૅસ્કિન્”, અથવા “સેકન્ડ થાઈ” કહેવાય છે. પાછલા પગો આગલા પગોને મળતા આવે છે, પણ બારીકાથી તપાસતાં થોડો ફેર માલમ પડી આવે છે. “કર્વાર્ટર” ખભાને મળતો આવે છે. “સ્ટાઇફ્લ ગ્રૅંધન્ડ” “એલ્બો ગ્રૅંધન્ડને” મળતો આવે છે, “લૉફ” ઘુંટણને મળતું આવે છે, “સ્ટાઇફ્લ” નો જે ભાગ “લોઅર્ થાઈ” કહેવાય છે, તેની અને “લૉફ” વચ્ચેનો ભાગ “ફ્રાર આર્મ”ને મળતો આવે છે. “થાઈ” બેઅસ્થિ અને તેની આજુબાજુના સ્નાયુની બનેલી છે. તેની પછવાડે “હૅમસ્ટ્રિંગ ટેન્ડન્સ” અથવા “ટેન્ડો ઍકિલિસ” આવેલા છે. એ સ્નાયુબંધનો “લૉફ” સુધી પહોંચે-

લાછે. “હૉક્” ના આગલા ભાગને “બેન્ડ” કહીએ છીએ, અને પછાડી અને ઉપરના ભાગને આણી કહીએ છીએ. “હૉક્” ની અંદરની બાજુએ એક નાનો શિંગડા જોવો ભાગ હોય છે, અને તેને “કેસ્ટર્” અથવા “વૉર્ડ” કહે છે. “હૉક્” થી “ફેલ્લૉક્” સૂધીની લંબાઈ, ઘુંટણથી “ફેલ્લૉક્” સૂધીની લંબાઈ કરતાં વધારે છે. પાછલા પગના “પેસ્ટર્ન્” આગલા પગના પેસ્ટર્ન્ કરતાં વધારે ટુંકા અને સીધાં છે. પાછલા પગો વધારે સીધા, નાના, અને બાજુએથી વધારે સાંકડા, નાની પુતળી વાળા, અને જમીનની સપાટી પર વધારે પોકળ હોય છે. આગલા પગ પર “અર્ગટ” હોય છે, પણ પાછલા પગ પર હમ્મેશ હોતું નથી.

પ્રકરણ ત્રીજું.

તબેલાનો સામાન અને તેનો ઉપયોગ.

(૧) “હેડટૉલ્”^૧ અથવા “કૉલર્” “લૂઝબૉક્સ”^૨ માં ઘોડાને બાંધવાના કામમાં આવે છે. તે ચામડાનો, સુતરનો અથવા સણનો હોય છે.

(૨) “આઈફ્રિન્” (ચામડાની ચીપીની અથવા દોરીની બનાવેલી ઝુલ). ઘોડાની આંખ પર માંખી બેસી તેને હેરાન કરે છે, તે અટકાવવા માટે એ કામમાં આવે છે. બરસાતી નામના દરદનો ચેપ માંખી લાવે છે, તે આથી અટકે છે. “આઈફ્રિન્” સખત તડકાના પ્રકાશમાંથી આંખને બચાવે છે.

(૩) “વૉટરિંગ્ બ્રાઇડલ્” અને “લીડિંગ્ રેન્”. પાણી-લગામ ઘોડાને દોરવી લઈ જવાના કામમાં આવે છે.

(૪) “હૉર્સરગ્” અને “હૂડ્” એ ઘોડાની ઝુલ અને માથાની ટોપી છે.

(૫) “હૉર્સબ્રાંકેટ્” ઘોડાની ગરમ ધાબળાની ઝુલ છે.

(૬) “બૉડિરૉલર્ અને પેડ્” ઘોડાના શરીર પર ઝુલ બરાબર રહે અને ખસી ન જાય તે માટે બાંધવાના પટા છે.

(૭) “ની કૅપ્” (દીંચણીઆ) ઘુંટણને ઈન્જ ન થાય તે માટે બાંધવામાં આવે છે.

(૮) “લાઈટ્સરગ્” ગરમ ઋતુમાં વપરાય છે, તે જ્યારે સાધારણ રીતે ઘોડાને ફેરવવા લઈ જવામાં આવે છે, ત્યારે ઘોડા ઉપર નાંખવામાં આવે છે.

^૧ મોરડો. ^૨ ઘોડો છુટો ફરી શકે એવી બાંધ જગા. ^૩ ઘોડાનું પાછલા પગનું ઘુંટણ “હૉક્” કહેવાય છે.

(૯) “ નેદ્ ” (જળી) ઘોડાના શરીરપર માખી ન બેસે તેમાટે નાંખવામાં આવેછે.

(૧૦) “ હેડરોપ્ ” (અગાડી). જ્યારે ઘોડો તબેલામાં હોયછે ત્યારે તેને આંધવાના કામમાં એ આવેછે.

(૧૧) “ હીલરોપ્ ” (પછાડી) અથવા “ લેધરશૅલ્ ” ઘોડાને પાછલે પગે પાસેના જનાવરને અથવા ખીજ કોઇને ઇજા ન કરે તેટલામાટે આંધવામાં આવેછે.

(૧૨) “ વૉટર્ બ્રેટ ” ઘોડાને પાણી પીવાની બાલદી છે.

(૧૩) “ શીડિંગ્ બૉક્સ ” અથવા “ ટ્રૉક્ ” ઘોડાને અનાજ ખવડાવવાનું વાસણછે.

(૧૪) “ નોઝબૅન્ડ ” (તોખરો) ઘોડાને દાણા ખવડાવવાની કોથળી છે.

(૧૫) “ બૉડિ બ્રશ ” ઘોડાનું શરીર સાફ કરવાનું બ્રશછે.

(૧૬) “ કરી કોમ્બ ” બ્રશ સાફ કરવા કામમાં આવેછે.

(૧૭) “ મેઈન કોમ્બ ” ઘોડાની યાજ અને પુછડી સાફકરવાની કાંસડીછે.

(૧૮) “ ડેંડીબ્રશ ” (હાથીઓ) ઘોડાના પગ ઘોવાના કામમાં આવેછે.

(૧૯) “ ડસ્ટર્ ” ઘોડાના પગ અને છિદ્રો લુછવના કામમાં આવેછે.

(૨૦) “ ક્રેફેઈ ” ઘોડાના પગ ઉપરથી સુકો કાઢવ સોરી નાંખવા અને શરીરના બાલ બેસાડવાના કામમાં આવેછે.

(૨૧) “ બૅન્ડેજીસ ” પગ ગરમ રાખવાના અને ડૉવત આપનારા પટાછે.

(૨૨) “ હુફપિક્ચર ” ઘોડાના પગમાથી કાંકરા અને લાઢ કાઢવાનું હથિયારછે.

(૨૩) “ મઝ્ઝ ” (મુરકોયા ચામડાની કાણાવાળી મોંપર આંધવાની ટોપી) જુલામ આપવાનો હોય ત્યારે રાત્રે તે પોતાની પથારી ખાઈ નખાય તેટલા માટે, તથા તેને જ્યારે માલેસ કરતા હોય તે વખતે કરડી ન ખાય તે માટે, આંધવામાં આવેછે.

પ્રકરણ ચોથું.

ઘોડાના શરીરના જુદાજુદા ભાગો તપાસવાની રીત.

ઘોડાના શરીરના જુદાજુદા ભાગો તપાસતી વખત નીચલી ખાતો ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરની છે.

(૧) જે કંઈ કરવું હોય તે શાંતપણે. અને ગડબડાટકરી મુક્યા વગર કરવું.

(૨) કિસખીઓ જે રીતે ઘોડાને તપાસેછે, તે રીત શિખવી. જેકે ઘોડાઓને એવી રીતે તપાસાવાની ટેવ નહોય, તોપણ જેમ અને તેમ આપણે પોતે તે રીતેજ હમ્મેશ ઘોડાને તપાસવા.

(૩) ઘુસ્સાથી મગજ તપાવી દેવું નહીં, અથવા તો ખીકથી ડરીજવું નહીં. હમ્મેશા હિમ્મત રાખીને ઘોડાપાસે જવું અને જો ઘોડો અનહુયો હોય, અથવા તેનામાં કંઈ એવું હોય, તો અગાઉથી યરાયર ઉપાય લઈ જવું, કે જેથી આપણને ઇજા થાય નહીં.

(૪) ઘોડાને અકલથી અને જુકિતથી કાણુમાં રાખવો, કારણકે એનામાં બળ વધારે હોયછે. માથાપર મુક્કી અને પાંસળીપર લાત મારવાથી અથવા તો કોઈપણ ખીજી રીતે તેને મારવાથી તે ખીજવઈ જાયછે.

(૫) કોઈપણ વખતે આપણને ઇજા થાય એવી રીતે ઉભા રહેવું નહીં, અને એવી રીતે ઉભા રહેવું કે, જો આપણે ત્યાંથી ખસી જવા માગીએ તો, ખસી જઈ શકાય. પગ તપાસતી વખતે ઘુંટણપર બેસવું, અથવા તેની લાત વાગે એવી સ્થિતિમાં ઉભા રહેવું જોખમ ભરેલું છે. યરાયર સાવ-એતી લીધા વગર ઘોડાને તપાસવો, અથવા તેની પાસે કામ કરવું, એ અણ-ઘડ આદર્શનું કામ છે.

(૬) ઘોડાની ડાખી બાજુએથી હમ્મેશ તેની પાસે જવું. જો ડાખી આંખે આંધળો હોય, અથવા ખીજું કોઈપણ કારણ હોય, તોજ ખીજી તરફથી જવું.

(૭) જ્યારે ડાખી બાજુપર ઉભા રહો, ત્યારે જમણા હાથથી સામું મોં રાખી પગના આગલા ભાગપર હાથ ફેરવવો. પાછલા સંધના ભાગો પાછલી તરફ મોં રાખીને ડાખા હાથથી તપાસવા. તેમજ જમણી તરફ ઉભા રહો, ત્યારે અગાડી ડાખા હાથથી અને પછાડી જમણા હાથથી તપાસવું.

ઘોડા સાથે બે રીતે કામ કરાય છે. કેટલાકો ઘોડાની પાસે કિસમથી કામ લેછે, ને કેટલાક અણઘડની માફક કઢંગી રીતે કામ લેછે. જ્યાંસુધી કિસમ આપણને આવડે, ત્યાંસુધી કિસમીએ જો રીતે વર્તતા હોય, તેજ રીત પ્રમાણે વર્તવું, અને જ્યારે પણ કામ લેવું હોય, ત્યારે કિસમથીજ કામ લેવું. જરૂર પડે ત્યારેજ કિસમથી કામ લેવું એ ભૂલ ભરેલો વિચારછે.

ઘોડાના ખીજાને મારવાનાં અને પિતાના બચાવ કરવાનાં સાધનો.

(૧) આગળા દાંતો. એથી તેકરડે છે.

(૨) આગલા પગો. ઝાડ થઈને બે પગે અથવા એક પગે લાત મારેછે.

(૩) પાછલા પગો. અગાડી અથવા પછાડી પાછલે એક અથવા બે પગે લાત મારે છે. અગાડીની લાતને ટાંપ કહે છે.

(૪) ઘુંદવું. ઇજા કરનારને એક અથવા બે પગે ચાલીને કચરી નાંખે છે. એમ કરતાં કેટલીક વખતે બાજુપર નિકળી પડી કામ કરનારને દાખી નાંખે છે, અને તે નિકળી પડવાને “ કલોઝિંગ ઇન આન્ વન ” કહે છે.

તેથીફરીને પહેલું તેનું માથું કેમ કબજામાં લેવું તે જાણવું જરૂરનું છે.
માથું કબજામાં લેવાની રીત.

(૧) એક હાથે ચોટલી પકડી, બીજો હાથ તેના નાકપર મુકવો.

(૨) એક સાદી લગામ મોંમાં ઘાલી, એક માણસ પાસે તે પકડાવવી. પછી ઘોડાની સામે બંને હાથમાં એકેક છેડો પકડી, લગામની કડીની સામે તે ઉભો રહેછે, અથવા બરોબર તેની પાસે ઉભા રહી હાથમાં લગામના બંને છેડા નીચલા જડ્યા પાસે એવી રીતે રાખે છે કે લગામ જેમ ઢીલી અથવા ટુંકી કરવી હોય, તેમ ઢીલી અથવા ટુંકી કરી શકાય.

(૩) જો ઘોડો કરડકણો હોય તો “સ્નેક્” ને બદલે મોંમાં લાકડાનો ડુબો ઘાલવો, અને મઝલ પેહેરાવવો.

(૪) દોરડાવતી માથું બાંધી દોરડું ખેંચી ટુંકું રાખવું.

(૫) “સાઈડ રૉડ” વાપરવો. સાઈડ રૉડ એક ટુંકી લાકડી છે. તેનો એક છેડો “બિટ” ની કડીની જોડે, અને બીજો છેડો “કૉલર સ્ટ્રિંગ” માં બાંધવામાં આવેછે.

અંધારી બાંધવાની રીત.

ઘોડાને દાખમાં રાખવાને, અને મારવા અથવા કરડવાને, પુરૂં જોતાં અટકાવવાને અંધારી બાંધવામાં આવેછે. તે ચામડાની અથવા કંનવાસની બનાવવામાં આવે છે, અને તે પહેરાવવાની રીત નીચે પ્રમાણે છે.

“પોલસ્ટ્રૅપ” બરાબર બાંધ્યા પછી “ક્રેસ્ટ” આગળ અંધારી લાવી, પોલ ઉપરથી આંખપર સેરવી દેવામાં આવેછે. ત્યારપછી તે ઘોડાના માથામાંથી નીકળી ન જાય, તેથી તેને સજ્જડ કરવાને “ગ્રાટલેશ” (ગવ તરી) થી બાંધી કબજ રાખવામાં આવેછે.

જ્યારે અંધારી મળી આવતી નથી, ત્યારે “હેડ કૉલર” પર “બિલકર્સ” નાંખીને પણ ચલાવવામાં આવે છે. જો તે પણ ન મળે, તો આંખ ઉપર એક કપડું નાંખી “બ્રાઈડલ” ના “ચીક્વિસિઝ” જોડે દરેક બાજુએ તે બાંધી લેવામાં આવેછે.

આગલા પગથી છુંદી ન નાખે અથવા લાત ન મારે, તેટલા સારૂ આગલો પગ પકડી રખાવવો જોઈએ, તેમજ પાછલા પગ તપાસતી વખત પાછલા પગ પણ પકડી રખાવવા જરૂરના છે. ઘોડો એકલા આગલાએ અથવા પાછલા એ પગપર ઉભો રહી શકતો નથી, અને તેથી જ્યારે એક આગલો પગ ઉંચકેલો હોયછે, ત્યારે બીજો આગલો પગ એને જમીનપર રાખ્યા વગર ચાલતુંજ નથી, અને તેથી એનાથી લાત મરાતી નથી.

આગલા પગને ઉંચકવાની રીત.

એક મદદનીસ પછાડી મેં રાખીને, મુકાની ઉપરથી અથવા નીચેથી પગને ઝાલેછે, અને પછી જમીન ઉપરથી પગને ઉંચકી ઘુંટણ આગળ વાળે છે. ત્યાર પછી તે ઘોડાની પાસે ખરી હાથવડે ઉપર રાખી સ્થિર ઉભો રહે છે. પછી “ફેરે” ની રીત પ્રમાણે એક પટાથી અથવા આઠડા જેવા બે ફાંસાવાળા દોરડાથી, તે પગ બાંધવામાં આવેછે. (દોરડાનો એક ફાંસો “ફોર્આર્મ” ઉપર અને બીજો ફાંસો “પેસ્ટર્ન” પર લઈ જવામાં આવેછે. પણ જ્યારે ઘોડાનો પગ આ પ્રમાણે બાંધવામાં આવેછે, ત્યારે જો તે પડી જાય તો ઘુંટણ ભાંગવાનો ભય રહેછે, કારણકે ચામડી તે વખત ઘણી તંગ હોયછે.) વળી કેટલાક એક દોરડું પેસ્ટર્ન પર બાંધી, તે તંગના પટાના નીચલા ભાગમાં બાંધે છે. “સર્સિંગ્લ” (તંગ) ના નીચલા ભાગમાંથી અથવા તેની કડીમાંથી બહાર ખેંચેલા પેસ્ટર્ન પર બાંધેલા દોરડાથી પણ કેટલીક વખતે પગ ઉંચો પકડી રાખી શકાયછે. ત્યારે દોરડાનો છુટો છેડો મદદગાર ઝાલેછે, પણ આ રીતમાં ઘોડાને પોતાનું વજન ઝીલવું પડેછે જ્યારે ઘોડાને આગલે પગે લાત મારવાની ઘણીજ ટેવ હોયછે, ત્યારે દરેક આગલા અને એક પાછલા પગ પર મોઝમ્મા “હાબ્લ” પેહેરાવવા, અને ત્રણે પગને T (ટિ) જેવા આકારના દોરડાથી અથવા સાંકળથી બાંધવા. ઘોડાને લાત મારતાં, “સિંગ્લ સાઇડ લાઇન્” થી, “ડબ્લ સાઇડ લાઇન્” થી, અથવા સાદાં “શૅકલ્” થી અટકાવી શકાય છે.

પાછલા પગને ઉંચકવાની રીત.

અંગુઠો બહાર રહે એવી રીતે ડાબા પગના મુકાના આગલા ભાગ પર ડાબો હાથ મુકવો. જ્યારે આ પ્રમાણે પછાડી દબાવવા થાય છે, ત્યારે ઘણા ઘોડા પગ ઉંચકવા દેછે. પછી જેવી રીતે નાળબંધ ડાબા ઘુંટણ પર પગ મુકે છે, તેવી રીતે “ફેડ લૉડ” ને જાંગ પર રાખી પગ ઘુંટણ પર મુકવો. પગને ગોઠવ્યા અગાઉ બરોબર પાછળ લાવવો, નહીં તો માણસના પર બધું વજન પડશે. ડાબી કાણી પગની પાછળ અને અંદર લાવવી, અને ડાબે હાથે ખરીનો આગલો ભાગ ટેકવી રાખવો. પાછલો જમણો પગ જમણે હાથે ઉંચકવો, અને જમણા ઘુંટણ પર મુકવો. પગને પટા છોડી જમીન પર મુકવાની રીત આથી ઉલટી છે, એટલે ઉપલી રીતમાં જે છેલ્લી ક્રિયા થાય છે, તે આ રીતમાં પહેલી ક્રિયા છે. પણ એ વખતે માણસે સાવચેતીથી પોતાનો પગ બહાર કાઢી લેવો, અને જ્યાં સૂંધી ઘોડાનો પગ જમીન પર આવે નહીં, ત્યાં સૂંધી મુકા આગળથી પોતાનો હાથ ખસેડી લેવો નહીં.

જે ઘોડા આવી સાધારણ રીતે પાછલા પગ ઉંચકવા દેતા નથી, અથવા જેઓ પોતાનો બધો બોળે માણસપર નાંખે છે, તેવા ઘોડાના પગ નીચે પ્રમાણે ઉંચકાય છે.

(૧) ભારોટીઆઉપર પછાડીનું દોરડું બાંધી પગને ઉંચકી લેવો.

(૨) પુઁછડી “પેસ્ટર્ન” નીચે ધાલી તેવડે પગને ટેકવવો.

(૩) જ્યારે ઘોડો ઘણોજ તોફાની હોય, ત્યારે તેને જમીનપર પાડવો.

જે સંભાળ લીધી હોય, અને મન સખત રાખીને ખંતથી કામ કરવામાં આવે, તો આવા તોફાની ઘોડાની બાબતમાં આવા સખત ઉપાય લેવાની જરૂર પડશે નહીં. ઘોડાઓ એમને લીધે તો ભાગ્યેજ તોફાન કરે છે. પણ તેઓ પાસે થું કરાવવા માગીએ છીએ તે તેઓ સમજતા નથી, અથવા તો વિચિત્ર ચીજ જોઈને ગભરાઈ જાય છે, અથવા તો અગાઉ વેદના થયલી એવી વેદના થશે, એમ સમજીને તોફાન કરે છે. કેટલાક ઘોડાઓ ગાયની માફક લાત મારે છે, અને તે લાતને ટાંપ અથવા “કાઉક્રિક્” કહે છે. “વેલર્” ઘોડામાં આ એમ હોય છે. તેઓમાંના કેટલાક તો ખભાના બહારના ભાગ સૂધી પાછલા પગ લઈ જઈને લાત મારે છે. તેટલા માટે તેઓના આગલા પગની પાછળના રનાયુ અથવા નસ તપાસતી વખતે અથવા તેની છાતીપર કાન મુકી અંદરનો અવાજ સાંભળતી વખતે આ બાબતે ધ્યાનમાં રાખવી.

ઘોડાની સામે સહી સલામત ઉભા રહેવાની રીત.

(૧) ખભા આગળ ઉભા રહીને એક હાથ ખભા ઉપર મુકવો, કે તેથી તમારા ઉપર તે હુમલો કરી શકશે નહીં.

(૨) પાછલા પગ પાસે “ક્વાર્ટર્” ની આગળ ઉભા રહી તેના “રાઉન્ડ બોન્” પર એક હાથ મુકવો, જેથી તે તમારાપર હુમલો કરતો અટકશે.

ઘોડાની આબુબાબુ ચાલવાની રીત.

કોઈએ પણ એકદમ સીધા ઘોડા આગળ જઈને, તેનો મુકો, (ફેલ્લોક્) અથવા કોઈપણ પગનો નીચેનો ભાગ પકડવો નહીં. જ્યારે ઘોડાને કંઈ પણ કરવું હોય, ત્યારે પહેલાં આપણે તેના ડાબા ખભા આગળ જવું. ત્યાર પછી જે કોઈ ભાગ તપાસવો હોય, તે ભાગ તરફ વળવું. માથું પંપાળતાં પંપાળતાં પગ તરફ જવું. પછી પીઠ, કમર અને થાપા ઉપર થઈને પાછલા પગ તરફ જવું. એમ તપાસતી વખત ઘોડાને પંપાળતાં જવું, અને માલેસ કરતી વખત જેમ ધીમે ધીમે તેની સાથે વાત કરતા હોઈએ, તેમ ઘોડાને પંપાળીને

(૧) ઑસ્ટ્રેલિયાના ઘોડા “વેલર્” કેહવાય છે.

કામ કરવું. આવી રીતે ગેલ કરવામાં જે કંઈ થોડો વખત માળવામાં આવેછે, તે નકામો મયો એમ કદી પણ સમજવું નહી. કારણકે તેથી કરી જનાવર આપણા કાણુમાં રહે છે, અને જેમ કરવા માગીએ તેમ આપણને કરવા દેછે.

એક બાણુએથી બીજી બાણુએ જતી વખત ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો.

(૧) તેની આગળ એવી રીતે જવું, કે તેના દાંત અથવા તેના આગલા પગના સપાટામાં અચાય નહી.

(૨) પછાડી એવી રીતે જવું, કે તેના પાછલા પગની લાત વાગે નહીં.

(૩) તેની દરેક બાણુએ એવી રીતે જઈને ઉભા રહેવું, કે તેના એક બાણુના બધા ભાગ બરાબર જોઈ શકાય.

ઘોડાના બધા ભાગ કેવી રીતે તપાસવા તથા કેવી રીતે પકડવા તેનું ટુંક વર્ણન.

સાઈસ પાસે સાદી લગામે જનાવરને ઝાલી રખાવવું, અને પછી પહેલાં ડાબી બાણુએ જવું. ગરદનની ડાબી બાણુ આંખથી અને હાથે તપાસવી. તે વખતે “ જુગુક્ષર ” શિરાને ઉંચકવા ભૂલવું નહી: ત્યાર પછી “ પોલ્ ” “ પૅરૅટિડ્ રિજઅન્ ” (મોંના પિંડો), “ જહલ્ ” અને નાડી જોવાં, અને નાડીના પણ થોડા ધબકારા સાંભળવા. પછી ઉપરથી નીચે ચેહેરાની ડાબી બાણુ તપાસવી. ત્યારપછી જોવું, કે ચેહેરાની બન્ને બાણુ, મુખમુદ્રામાં, અને રચનામાં સરખી છે કે નહિ પછી નસકોરાં તપાસવાં. ત્યાર પછી મોંની અંદરનો ભાગ તપાસવો, અને પાછલા દાંત જોવા. ત્યારપછી તેવીજ રીતે ચેહેરા અને ગરદનની જમણી બાણુ તપાસવી. પાછા તેની ડાબી બાણુએ ચાલી આવીને શરીરનો ઉપજો ભાગ “ પોલ્ ” થી પુંછડી સૂધી તપાસવો. પછી ડાબી બાણુનો આગલો પગ, અને તેના જુદા જુદા ભાગ સાંભળથી તપાસવા. અને ખભાની અણીથી નીચે તપાસતાં ખરીના આગલા ભાગ સૂધી જવું, અને પછાડી કોણીની અણીથી એડી સૂધી તપાસતાં જવું. ત્યારપછી પગ ઉંચકવો અને જમીનની સપાટી ઉપર જે તેનો ભાગ અડકે છે, તે ભાગ તપાસવો. ખરીની આ પ્રમાણે પરીક્ષા કર્યા પછી, ડાબો આગલો પગ મદદનીસને સોંપવો. છાતીની બાણુ અને નીચેનો ભાગ, આંખવતી અને હાથ ફેરવી તપાસવો. ત્યાર પછી જે જનાવર નર હોય, તો તેની બહારની જનનેન્દ્રિયો સાંભળથી તપાસવી. એના શિક્ષન અને ધુમટાની આજુબાજુ કોઈ પણ જાતનો કાદવ ધસારો, પ્રવાહી પદાર્થ, અથવા સોજો હોય, તો તે બરાબર તપાસવો, અને

જે જરાપણ બહેમ આવે, તો તરતજ ઘોડાના શિશ્નને ધુમટામાંથી બહાર કાઢી તપાસવો. એક પછી એક એમ વૃષણ તપાસવાં, અને વીર્યરજ્જુ, જે બહારની “એબ્ડોમિનલરિગ્” માંથી પેટમાં જાયછે, તે “એબ્ડોમિનલરિગ્” સૂધી તેને તપાસતાં જવું. આ તપાસને માટે પરીક્ષકે તેના ડાબા ખભા આગળ ઉભા રહેવું અને પોતાનો ડાબો હાથ જોરથી તેની કમ્મર પર મુકવો, જેથી જનાવર હુમલો કરશે નહીં, અને કોઇ પણ રીતે હાલવા ચાલવા માંગતુ હોય, તો તેની તરતજ ખચર પડશે. ઘોડાના સ્તનો તથા તેના આંચળની પણ એવી રીતે તપાસ કરવી. શ્વાસોચ્છાસની ક્રિયા કુખ ઉપર સંભાળથી પણ ત્વરાથી આવખતે જોવી. આ પુરૂં થયા પછી “હિપ્” ની અણિપર જમણો હાથ મુકવો, અને તપાસનારે આગળ મોં રાખીને ઉભા રહેવું. પછી “રાઉન્ડ્મોન”થી તપાસવું શરૂ કરીને નીચે ડાબા પાછલા પગના આગલા ભાગ સૂધી તપાસવું. ખરી આગળ પહોંચતાં તેણે પાછા ફરીને “ક્રુપ્” થી નીચે પાછલા ડાબા પગનો પાછલો ભાગ તપાસવો, અને જેવી રીતે આગલા ડાબા પગની ખરી તપાસી તેવી રીતે આ પગ પણ ઉંચકીને તેની ખરી તપાસવી. “સ્ટાઈફ્લ્” તપાસતી વખતે યાદ રાખવું, કે એ ભાગ ઘણીજ નરમાસથી અને સંભાળથી તપાસવાનો છે. ઘણી ખરીવાર તો એ ભાગ તપાસવાની કંઈ પણ જરૂર નથી, કારણકે જનાવરના હાલવા ચાલવા પરથી કંઈ પણ દરદ હોયછે, તો તે તરત માલમ પડી આવેછે. ઘોડાજ ઘોડાએ “સ્ટાઈફ્લ્” તપાસતી વખતે શાંત ઉભા રહેછે, અને જે અણુઘડીતે તપાસવામાં આવે તો ઘોડો તોફાન કર્યાં વિના રેહશેજ નહીં. દરેક પગ તપાસતી વખતે, આપણે તેની સામેના પગની અંદરની બાજુ અને ખાસ કરીને ધુંટણ, “હૉક્”, મુઠ્ઠા અને ખરી તપાસવાનું ભૂલવું નહીં.

પાછલો પગ મુક્યા પછી આપણે તેની પુંછડી ઉંચી પકડી, તેનું ગુદાસ્થાન, અને માદાહોયતો, યોનિ અને બેસણી તપાસવી. પછી જમણો પગ તપાસવાનું શરૂ કરવું, તે બારીકાથી દરેક ભાગ તપાસવો. પહેલાં જમણે હાથે તેનો પાછલો ભાગ તપાસવો. પછી ફરીને ડાબા હાથથી તેની આગલી બાજુ તપાસવી. જે વખતે આપણે પાછલો જમણો પગ તપાસવો શરૂ કરીએ કે તરતજ આગલો ડાબો પગ જમીનપર મુકાવી દેવડાવવો, અને જમણો આગલો પગ ઉંચકી લેવડાવવો. પાછલા પગથી પછી ઉઘી બાજુએ તપાસવું શરૂ કરવું, અને પાછળથી આગળ તપાસતાં જવું. પણ પગ તપાસતી વખત, તો હમ્મેશ ઉપરથી નીચે તપાસતાં જવું. જમણી બાજુથી પછી વૃષણાશય અથવા સ્તન તપાસવાની જરૂર નથી, પણ એ બાજુ તરફ નજર નાંખવાનું ભૂલવું નહીં.

એવી રીતે જન્મણા આગલા પગની ખરીનો આગલો ભાગ તપાસ્યો એટલે ઘોડાના શરીરના દરેક બહારના ભાગને તપાસ્યા એમ કહી શકાય. આવી રીતે તપાસવાથી આપણી ખાતરી થાયછે, કે દરેક ભાગ આપણે ખરાબર તપાસ્યોછે, અને જોનાર આદમી પણ કામ કરવાની રીત જોઈને ખુશ થાયછે. ફક્ત જે લોકો ઘોડાની એમ ન જણાવવા માગતા હશે તે લોકો આપણી કામ કરવાની રીતમાં એમ કાઢશે.

કેટલાક જન્મવરના ડાક્ટર શરીરની આખી ડાખી બાજુ પહેલાં તપાસે છે, અને પછી જન્મણી બાજુ તપાસેછે. પણ જો ખરાબર તપાસ થાય તો ડાખી કે જન્મણી બાજુથી તપાસવું તેનો મેળ રહેતો નથી.

પ્રકરણ પાંચમું.

ઘોડાનો પાડવાની રીત.

ઘોડાને પાડવાની ઘણી રીતો છે, પણ મુખ્ય ત્રણ છે અને તે ત્રણનું વર્ણન નીચે આપેલું છે.

(૧) સાદા દોરડાથી. (૨) “હૉબ્” થી (મોઝમ્મા). (૩) “રૅરે” ના પટ્ટાથી.

ગમે તે રીતે ઘોડો પાડીએ, તોપણ પાડવા પહેલાં તૈયારી કરતી વખતે નીચલી બાજુ ધ્યાનમાં રાખવી. પોતી નરમ જમીન પર અથવા ઘાસની ખરાબર બનાવેલી પથારી પર પાડવો. મદદનીસોને જે ખાસ કામ કરવાનું હોય તે અગાઉથીજ કહી રાખવું, અને તે લોકોએ તે અમુક બાજુ પરજ ધ્યાન આપવું. એક મજબુત આદમીને માથું સોંપવું અને કહી રાખવું કે જેવું જમીન પર માથું પડે, કે તરતજ બ્યાં માથું અને ગરદનનો સંબંધ થાયછે, તે ભાગ પર ઘુંટણ મુકી પોતાના આખા શરીરનો ભાર મુકવો. એ આદમીએ અને તેટલું માથું બહાર રહેવા દેવું જોઈએ. કેટલીક પાડવાની રીતમાં એણે સંભાળ રાખવી કે જનાવરનો આગલો પગ તેને ધક્કા કરે નહીં. જો માથું ખરાબર પથારી પર દબાવી રાખ્યું હશે, તો જનાવર ઉભું થવાને કોશિશ કરશે નહીં. અને જો માથું ખરાબર ગરદનની સીધી લીટીમાં રાખ્યું હશે તો જરા પણ ફાંફાં મારી શકશે નહીં. “હૉબ્” મુકતી વખતે જો ઘોડો તોફાન કરે તો અંધારી બાંધવી. પણ આપણા દેશમાં આમ કરવાની કંઈ જરૂર નથી, કારણકે ઘોડાને યજ્ઞાડીથી બંધાવવાની ટેવ હોયછે, “ટિવય્” (મુંગુ) પણ કેટલીક વખતે ઉપયોગી થઈ પડેછે. જ્યારે ઘોડાને કોઈ પણ શસ્ત્રક્રિયા કરવા માટે પાડવામાં આવે, ત્યારે બેસતો મોરડો (હેડક્વૉલર) બાંધવાની જરૂર છે. પેટભરી ઘોડાને ખવડાવ્યા પછી પાડવો નુકસાનકારક છે. વળી પાડવા અગાઉ પાંચ છ કલાક ઘોડાને ભુખ્યો રાખવો. સજ્જત ઘોડાઓને ઘણી સંભાળથી

પાડવી, અને અનેતાં સૂધી તો સબ્બર ઘોડીઓને પાડવીજ નહીં. બુઢા ઘોડાનાં હાડકાં ખરડ હોયછે, તેથી પડતી વખતે ભાંગી જાય, માટે બુઢા ઘોડાને પાડતી વખતે ઘણી સંભાળ રાખવી.

(૧) સાદા દોરડાથી પાડવાના રીત.

કીસ વાર લાંબું દોરડું લઈ તે એવડું કરવું. અને એવી રીતે ગાંઠ મારવી, કે એક મોટા ફાંસો થાય. પછી તે ફાંસો માથા અને ગરદન ઉપર થઈને “કોલ્ડર” ની માફક ખભાના આગલા ભાગપર એસતો આવવો જોઈએ, અને ગાંઠ છાતી (એસ્ટ્ર) પર આવવી જોઈએ. તેના એ છેડા પછી એ આગલા પગ વચ્ચે લાવવામાં આવેછે. પાછા તે છેડા દરેક પાછલા પગ પર ફાંસા માફક આવેછે. ત્યાર પછી દોરડાના છેડા જનાવરના માથા બહુ લાવીને ગરદનના ફાંસામાંથી તે છેડાઓને બહાર ખેંચી લેવામાં આવેછે. હવે જો દોરડાના બન્ને છેડા ટાઇડ ખેંચી લેવામાં આવે, તો પાછલા પગો જનાવરની નીચે તેની કાણી તરફ ઉપર ખેંચાશે. આ પ્રમાણે જ્યારે જનાવરનું ગુરૂત્વમધ્યગિન્દુ દેકાણે રહેતું નથી, ત્યારે જે બાજુપર એને પાડવું હોય છે, તે બાજુપર એક ધક્કાથી સહેલાઈથી પડી જશે. પછી તેના પાછલા પગો જેવી રીતે જોઈએ તેવી રીતે દોરડાના છુટા છેડાથી બાંધવામાં આવેછે, અને આગલા પગો પછી એક દોરડાથી તેની સામેના પગ જોડે બાંધવામાં આવેછે. આ રીતમાં કાયદો એટલો છે કે કોઈ પણ જગ્યાએ એક ફક્ત લાંબા દોરડાથી ઘોડાને પાડી શકાયછે, અને “હોબ્-લ”ની કંઈ પણ જરૂર પડતી નથી. ખસી કરતી વખતે આ રીત ઘણીજ ઉપયોગનીછે, કારણ કે બન્ને પાછલા પગો આગળ ખેંચાઈ આવવાથી, વૃષણો બહાર ખરોખર પકડી શકાયછે. એમાં ગેરફાયદો એટલોછે, કે જ્યાં સૂધી આગલા પગો બંધાય, ત્યાં સૂધી જો માથા આગળ ઉભેલો આદમી ખરાખર માથું ઉંચું રાખે નહિ તો તેને લાત ખાવાનો સંભવ રહેછે. પાડવામાં કેટલાક જુદી જુદી રીતે પણ દોરડું વાપરેછે. કેટલાક છાતીને બદલ બાંધ આગળ ગાંઠ લાવેછે. કેટલાક દોરડાના છેડા પાછલા પગઆગળ બહારથી અંદરની બાજુએ અને કેટલાક અંદરની બાજુથી બહાર લાવેછે. છેડાઓ પાછલા પગની આજુબાજુ હમ્મેશા લાવ્યા પછી, દોરડાનો એક ખીજ પર વળ લેવો, કે જેથી કરી પગ સરી ન જાય જનાવર પાછું ઉભું થઈ શકે, તે માટે પહેલાં આગલા પગના અને પછી પાછલા પગના ફાંસા છોડવા.

જનાવર ઉઠે તે અગાઉ જો તેનાપર અંધારી હોય, તો તે ખસેડવાનું ભૂલતું નહીં, કારણકે નહીં તો ઉઠતી વખતે તે પોતાને ઈજા કરે, અથવા પોતે શું કરે છે, તે તેને માલમ પડતું નથી.

(૨) “હૉબ્લ્” એટલે મોઝમ્માથી પાડવાની રીત.

આ રીતે પાડવામાં ઓછામાં ઓછા છ માણસની મદદ જોઈએ. પહેલા ચારમાંના દરેકના હાથમાં એકેક “હૉબ્લ્” આપવો. પાંચમો માણસ ઘણો મજબુત જોઈએ, અને તેને માથું સોંપવું. છઠ્ઠા આદમીને “સાઇડ્ લાઇન્” નામનું દોરડું આપવું. છ કરતાં પણ ઓછા આદમીથી આ રીતે ઘોડો પાડી શકાયછે, પણ જો મળી આવે તો છ માણસ રાખવાં એ સાઈ છે. પહેલાં તો કયી બાજુ પર ઘોડો પાડવો છે તે નક્કી કરવું. ત્યાર બાદ પાડતી વખતે જે બાજુ ઉપર આવવાની છે તે બાજુ ધાસની પથારીની બહાર પડતી હોય એવી રીતે પથારીની કોરણ ઉપર તેને ઉભો રાખવો. પહેલા આદમીપાસે બીજા આદમીઓના કરતાં જુદીજ જાતનું “હૉબ્લ્” હોય છે. અને તેને “મેન્” “સ્ટેન્ડિંગ્” અથવા “કિંગ્” હૉબ્લ્ કહેછે. સ્કુની મદદથી તેની જોડે સાંકળ બાંધવામાં આવે છે. જે બાજુ ઉપર આવવાની હોય, તે બાજુના આગલા પગપર હમ્મેશા તે ધાલવામાં આવે છે. બીજો ત્રીજો અને ચોથો આદમી જેના હાથમાં સાધારણ “હૉબ્લ્” હોય છે, તે બાકીના ત્રણ પગના “પેસ્ટર્ન્” પર ધાલે છે. પહેલો આદમી ઉપલા આગળના પગના “પેસ્ટર્ન્” ઉપર “સ્ટેન્ડિંગ્ હૉબ્લ્” ધાલેછે, અને પગ ઉંચો પકડી રાખે છે. તે પછી સાંકળનો સ્ક્રુવાળો છેડો લેછે, ને બહારથી અંદર પેહલા “હૉબ્લ્” ના ગાળામાંથી લઇને સામા આગલા પગના “હૉબ્લ્” ના ગાળામાં લેછે. ત્યારપછી સાંકળ સામા પાછલા પગના “હૉબ્લ્” ના ગાળામાંથી લેછે, અને આખરે અંદરથી બહાર છેલ્લા “હૉબ્લ્” માંથી લઇને પહેલા “હૉબ્લ્” જોડે સ્ક્રૂથી બાંધી લેવામાં આવે છે. “હૉબ્લ્” ધાલતી વખતે પગની બહારની બાજુ પર હમ્મેશા બક્કલો હશે તોજ સાંકળ ગાળામાંથી જશે. સાંકળ સ્ક્રૂ કરી કે તરતજ છટ્ટો આદમી ધીમે રહીને “સાઇડ્ લાઇન્” નો ફાંસો પગની વચમાંથી ઉપર લેછે, ને પછી કોણીના સાંધા આગળ પેહલા પગની બાજુ બાજુ તે લઇ આવવામાં આવેછે. પછી પેહલો બીજો, ત્રીજો અને ચોથો આદમી “સ્ટેન્ડિંગ્ હૉબ્લ્” આગળ એકદમ “હૉબ્લ્” નું દોરડું લાવે છે. બે પાછલા પગો જેટલા બને તેટલા શરીર નીચે લાવવા અને પછી એકદમ દોરડું “ટાઈટ” ખેંચી લેવામાં આવેછે. સાંકળ “હૉબ્લ્” માંથી સરતી આવેછે, ને ચારે પગો સાથે થઈ જાયછે. તેથી જનાવરની પીઠ કમાન માફક વળી જાયછે, અને ઢગલો થઈ ઉભો રહેછે. હવે છટ્ટો આદમી પોતાના કામ પર તૈયાર થઈ જાયત ઉભો રહેછે. પહેલો, બીજો, ત્રીજો અને ચોથો એક ઉપર એક એમ દોરડું ઉંચે પકડી, ઘોડાની

નજદીક ઉભા રહેછે. જે સાંકળ ઝાટી જાય, તો પહેલા આદમીએ જોરથી અને ત્વરાથી પોતાનો પગ “હાઈલ્” પર ઠોકવો કે જોથી કરીને સાંકળ છુટી પડીને સરી પડે. તે બરોબર સખત ખેંચાઈ કે તરતજ પેહલા “હાઈલ્” ની પાસેની સાંકળની કડીમાં “D” ડિ કુંચી બરાવી દેવી. પછી “સાઈડ લાઇન્” લઇ લેવી અને એક બે આદમીએ જોરથી દોરકું ખેંચી રાખવું, પણ “ઓપરેશન્” ચાલતું હોય તે વખતે જરાપણ ખેંચવું નહિ. વળી તેને શાંત રાખવા એક બે આદમીએ તેની પીઠપર પડી પુછડી ઝાલી રાખવી. જ્યારે જન.વર નીચે પડેલું હોયછે, ત્યારે જોવું કે ધાસથી તેના નસકોરાં બંધ થયેલાં નથી. વળી કોઈ મદદનીસથી અથવા દોરડાથી, તેની વાયુનળી પણ દબાવવી નહિ જોઈએ, તેમજ તેની છાતી પર બેસનાર આદમીથી તેની શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયામાં કંઈ પણ ખલેલ પડવી ન જોઈએ જોકે ઘોડો પડેલો હોય, અને મજબુત બાંધેલો હોય, તોપણ વાગે એવી જગામાં કોઈ પણ માણસે આવવું નહિ, કારણકે “ટૅક્” ટુટી જવાનો સંભવ રહેછે. શસ્ત્રક્રિયા કરનાર આદમીને ઘણી વખતે બચ ભરેલી જગ્યા ઉપર ઉભા રહેવું પડેછે, પણ તેણે એવી રીતે ઉભા રહેતી વખતે પોતાનું બને તેટલું રક્ષણ થાય તેમ કરવું. જનાવર પાછું ઉભું થાય તેટલા માટે રકું છોડી નાંખવો, જોથી “હાઈલ્” છુટાં થશે, ને જનાવર ઉભું થશે.

(૩) “રેરે”ની રીત:—

આ રીતે પાડતી વખતે વિશાળ પોચી જમીનની, ઘોડાને બાંધપર આવી રહે એવડી ટુંકી એક લગામની અને પાડવાના ખાસ બનાવેલા પટાની જરૂર છે. પહેલાં પેટના ભાગપર એક બે મોટી કડી હોય એવો પટો તેના ઉપર બક્કલથી બાંધવો. પછી “રેરે” નો પટો લઇ બક્કલ નીચે માળામાંથી તેની જીભ ખેંચી લઇ ફાંસો બનાવી, કોઈ પણ આગલા પગપર તે ફાંસો લાવવો (ડાબો પગ વધારે પસંદ કરવો). પછી તે ફાંસો “પેસ્ટર્ન” પાસે લાવવો, અને નાળ ભારતા હોય, તેમ ઘોડાનો પગ પકડી, “શૉર્ આર્મ” પર પટો લઇને, જોટલું પાસે બને તેટલું, ધજ્જ નહિ થાય એવી રીતે બક્કલ બાંધવું. બીજો ખાસ પટો બીજા આગલા પગપર વિંટાળીને પેટના (સરસિંગલ) તંગની એક કડીમાંથી ખેંચી લેવો. પછી પટો મજબુત પકડી રાખી જોવો જનાવર પોતાનો જમણો આગલો પગ કુદવાને માટે ઉંચકે કે તરતજ તે પટો ખેંચી લેવો, કે જોથી કરી તે પોતાના ઘુંટણપર પડશે. આ પ્રમાણે બન્ને

પગ કબજામાં આવ્યા પછી રેનથી તેનું માથું તમારી તરફ ખેંચી એકસરખા દબાણથી બરાબર તેના ખભા પછાડી બાજુપર ટેકવી ઉભા રહેવું એટલે સાત આઠ મિનિટમાં જનાવર જમીનપર સુધ જશે આ પ્રમાણે “રેરે” ના બે પટાથી અને તેનો બરાબર ઉપયોગ કર્યાથી, એકલો એકજ આદમી ઘોડાને પાડી શકેછે, અને મજબુત બાંધી શકેછે. જે વછેરા જીન મુકવા દેતા નથી, અથવા કોઇને લગામ ધાલવા દેતા નથી, અથવા કોઇને સ્વાર થવા દેતા નથી, એવા વછેરાને નરમ કરવામાં આ રીત ધણીજ ઉપયોગની છે. જ્યારે ઘોડો જમીનપર પડેછે, ત્યારે તેને પટાથી મજબુત બાંધવો કે જેથી તે મસ્તી કરી શકશે નહિ, અને પછી ધીમે ધીમે નરમાસથી તેપર સ્વારી કરવી. આગલા પગે પટા બાંધવાની આ અમૂલ્ય રીતમાં એક સાવચેતી લેવાની જરૂરછે. તે એ છે, કે અમુક વખત પછી પટા છોડી નાંખવા અને જે પગપર પહેલો પટો બાંધેલો હોય, તેને ખૂબ જોરથી ધસવો, કે જેથી રૂધિરાભિસરણની* ક્રિયા બરાબર ચાલુ થાય; નહિ તો આ બહુર મારી ગયલા પગે ઠોકર ખાવાનો સંભવ રહેશે.

પ્રકરણ છઠું.

ઘોડાનું વર્ણન.

જે નિશાનીથી એક ઘોડાને બીજા ઘોડાથી ઓળખી શકીએ છીએ, તે નિશાની ઘોડાનો રંગ, જાત, જાતિ (નર અથવા માદા), ઉંચાઇ, અને ઉંમર છે.

રંગ માટે તેની બહારની ચામડીનો રંગ, તથા પગના છેડાનો રંગ તપાસવો. પગના છેડાનો રંગ હમ્મેશા તેના શરીરના રંગ કરતાં વધારે ઘેરો હોયછે. તેમજ શરીરનો નીચેનો ભાગ, અને પગની અંદરનો ભાગ પણ વધારે ઘેરો હોયછે.

ઘોડા નર્યા સફેદથી તે છેક કાળા રંગના હોયછે. જે નર્યા રંગો માલમ પડેછે, તે નીચે પ્રમાણે છે.

“બ્લુઇડ” (સફેદ). એ રંગના ઘોડાની ચામડી સફેદ હોયછે, અને તેઓમાં શરીરનો કુદરતી રંગ ઓછો હોયછે. તેઓ “વૉલ્ બ્લુ” એટલે માંજરા હોયછે. તેઓની આંખની કીકી લાલ હોયછે. તેઓ સખત અજવાળામાં દેખી શકતા નથી, અને શરીરે ઘણા નાણુક હોયછે.

“ડન્” (ચંપો. પીળા સોનેરી). “નાર્વેજીઅન્” અને કાઠીઆ-

વાડી ટદ્દુ જે “લામ્બડ્ આઉન્” રંગના દેખાય છે, તેઓ “ડન્” રંગના છે. એ અજબ જેવી વાત છે, કે એજ ઘોડાની પીઠપર અને ખભાંપર કાળા પટા “લિસ્ટ” હોયછે.

“ચેસ્ટ નટ્” (હરડી. સુરંગ). એ રંગના ઘોડા ચળકતા સોનેરી રંગના છે. એનાથી ઉતરતા રંગના ઘોડાનો રંગ “લામ્બડ્ ચેસ્ટ નટ્” કેહવાય છે, અને એમાં છેક ઉતરતો રંગ “ડન્” રંગને મળતો આવેછે. “ડાર્ક ચેસ્ટ નટ્” (મોવા) ઘોડાનો રંગ લાંબે વખતે આઉન્ અથવા બ્લેક થાયછે.

“બે” (કુમેદ). બે ઘોડાનો રંગ રાતો, અને “આઉન્” હોયછે.

“આઉન્” (સુર). આઉન્ ઘોડાનો રંગ “બે” ના જેટલો ચળકતો લાલ હોતો નથી.

“બ્લેક” (કાળો મસ્કી). જોડીનો ઘોડો આ રંગનો હોય તો તે ઘણો દીપી નિકળે છે.

મિશ્ર રંગના ઘોડા “ગ્રે” (સખ્જ) અને “રોન્” (ગુરા) રંગના હોયછે. સખ્જ રંગમાં નીચલા રંગ માલમ પડે છે.

(૧) “સ્ટીલ ગ્રે”. એ રંગના ઘોડાના સફેદ બાલની અંદર કાળા બાલની છાંટી હોય છે. તેની ચામડી અને પગના મોજા સાધારણ કાળા દેખાય છે.

(૨) “ફ્લી બિટન્ ગ્રે” (મગઝી). એ રંગના ઘોડાની સફેદ ચામડીમાં કાળા, “આઉન્”, અથવા “ચેસ્ટ નટ્” રંગના ડાઘા હોય છે.

(૩) “આયર્ન ગ્રે” (નીલા ગુલદાર. રોઝે). એ રંગના ઘોડામાં કાળા બાલની અંદર ઘોડા સફેદ બાલ છુટા છવાયા માલમ પડે છે.

(૪) “ડૅપલ ગ્રે” (ગુલદાર). એ રંગના ઘોડામાં સફેદ અને “ગ્રે” રંગના ડાઘા હોય છે.

“રોન્” ઘોડાની જાતો:—

(૧) “રેડ રોન્” (રમાની). એ રંગના ઘોડા સફેદ અને લાલ રંગના હોય છે.

(૨) “રેડબેરી રોન્” (રમાની). એ રંગના ઘોડામાં “ગ્રે” અને રાતો “રોન્” રંગ સેળ ભેળ હોય છે. હમ્મેશા એ રંગની ટપકી અને ધાબાં હોય છે.

(૩) “પાય્બોલ્ડ” (કાળો અખલક). એ રંગના ઘોડામાં સફેદ અને કાળા ડાઘ હોય છે.

(૪) “સ્ક્રીબોલ્ડ” (લાલ અખલક). એ રંગના ઘોડામાં સફેદ અને “ચેસ્ટ નટ્”, અથવા “આઉન્” રંગના ડાઘા હોય છે.

ઘોડાના શરીરપર સફેદ મોજા અને ડાઘા એટલા બધા હોય છે, કે તેને

એક ખીજથી ઓળખવા મુશ્કેલ પડે છે. તેથી તે સધળાનાં ગુદાં ગુદાં નામ આપેલાં છે, અને તે સધળાં નામો ઘોડાના વર્ણનમાં ધણા કામ લાગે છે.

ઘોડાના મોંપરની નિશાની:—

(૧) કપાળપરના સફેદ ભમરાને “સ્ટાર” કહે છે. કોઈ વખત તે ઝાંખો હોય છે તો કોઈ વખત તે ખરાબર સ્પષ્ટ હોય છે.

(૨) ભમરાથી નસકોરાં સૂધીની સીધી સફેદ લીટીને “રીચ” કહે છે.

(૩) નસકોરાંની અંદર ગયલી સફેદ લીટીને “રિનપ્” કહે છે.

(૪) જ્યારે ઉપલી ત્રણ નિશાની મોટી હોય છે, ત્યારે તેને “બ્લેઝ” કહે છે. જ્યારે એ ત્રણ નિશાની અતિશય મોટી હોય છે, ત્યારે તેને “બ્લાઇટ્સ” (સફેદ ચેહેરો) કહે છે.

(૫) ઉપલા અથવા નીચલા હોઠપર સફેદ ડાઘ હોય છે.

(૬) “પોલ્”ના ઉપર જે સફેદ ડાઘ હોય છે, તેને “પોલ્માર્ક” કહે છે.

ઘોડાના પગપરની નિશાની:—

(૧) જ્યારે પગ મુઠ્ઠા સૂધી સફેદ હોય છે, ત્યારે તેને “બ્લાઇટ ફૂટ” કહે છે.

(૨) કેટલીક વખતે ખરી આખી અથવા અડધી સફેદ હોય છે.

(૩) કેટલીક વખતે “કોરોનેટ” અને કેટલીક વખતે “હિલ્સ” સફેદ હોય છે.

(૪) જો “કેનન્” હાડકાના મધ્યભાગ સૂધી પગ સફેદ હોય છે, તો તે સફેદ ભાગને અર્ધું મોજી કહે છે.

(૫) જ્યારે ખરીથી ઘુંટણ અથવા “હૉક્” સૂધી પગ સફેદ હોય છે, ત્યારે તે સફેદ ડાઘને આખું મોજી કહેવાય છે.

શરીરપરની નિશાની:—

(૧) કેટલીક વખતે પેટ સફેદ હોય છે. (૨) પીઠપર કેટલીક વખત સફેદ ડાઘા હોય છે. (૩) તાંગની જગાપર કેટલીક વખત સફેદ ડાઘ હોય છે.

(૪) કેટલીક વખતે “કૉલર્”ની જગાએ ડાઘ હોય છે. (૫) ખાંધ કેટલીક વખતે સફેદ હોય છે. (૬) કેટલીક વખતે “હૉક્” અને “પેસ્ટર્ન”

પર દોરડાના ધસારાની નિશાની હોય છે. (૭) કેટલીક વખતે પુંછડીના મૂળ આમળ “ગ્રે” સફેદ બાલ હોય છે

કેટલાક ઘોડાપર કૃત્રિમ નિશાની હોય છે, અને કેટલાક ઘોડાને ઇળ અથવાથી તેનાપર નિશાની ચંચલી હોય છે.

- (૧) ધરાની ઘોડાના નસકોરાં આગળ એક ધા અથવા ચાહું હોય છે.
 (૨) ગધેડાનું ખોટું નસકોરું ચીરેલું, અથવા લાંબુ કાપેલું હોય છે.
 (૩) ઘોડાના બહાર લટકતા કાનમાં ચીરો પાડેલો હોય છે, અથવા તો તેમાં કાણું પાડેલું હોય છે. કેટલીક વખતે કાનનો થોડો ભાગ કાપી નાંખેલો હોય છે.

(૪) “ઑસ્ટ્રેલિયન” ઘોડાનાં ખભાં, “ક્વાર્ટર”, અને કેટલીક વખતે જીનની નીચેની જગાપર આંકડા, અક્ષરો, અને ડામના ચાહાં જોવામાં આવે છે. જો કોઈ ઘોડાની જાગ “ક્વાર્ટર” પર અથવા જીનના ઝુલના ભાગપર R અથવા R. V નિશાની હોય છે, તો તે ઘોડામાં કંઈ એમ હોવી જોઈએ, કારણકે લશ્કર અથવા અશ્વશાળામાંથી કાઢી મુકેલા ઘોડાપર આવી નિશાની હોય છે.

(૫) કેટલીક વખતે ખાલી માર મારીને તેનાપર ચાહાં પાડેલાં હોય છે, અથવા તો કાંઈ કારણસર ઘોડાને ડામ દીધેલો હોય, તો તેનાં ચાહાં પણ જોવામાં આવે છે. ઘોડાના વર્ણનમાં એવી નિશાની હોય તો તે ખતાવવી જરૂરની છે. જો ઘુંટણપર એવી નિશાની હોય, તો તે ખાસ કરીને ખતાવવી.

ગધેડા, ખચ્ચર, અને કેટલીક જાતના ઘોડા જેવા કે કાઠીઆવાડી, તેઓની પીઠના મધ્ય ભાગમાં કાળો પટો હોય છે. એવો જો પટો માલમ પડે, તો તો તેની ખાસ નોંધ લેવી.

ઘુંટણ અને “હાંફ” ની બહારની બાજુએ જે આડા કાળા ડાઘા ચામડીપર હોય છે, તેને “ઝિબ્રા” કહે છે.

ઘોડાની જાત.

ઈંગ્લંડમાં જેને “બ્રીડ” કહે છે, તેને હિંદુસ્તાનમાં “કાર્ટ” (જાત) કહે છે. જાત ઉપરથી ઘોડો કયા તુખમનો છે, તે જણાઈ આવે છે.

હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગમાં ઉત્પન્ન થતી જાત:—

“કન્ટ્રી બ્રેડ”

હિંદુસ્તાનના ઘણા ભાગમાં દેશી ટટ્ટુ, અથવા પોની સાધારણ રીતે મળી આવે છે, ને તે દરેક કામમાં વપરાય છે. એ મજબુત, જોરાવર, અને અજા-એબ સહનશક્તિવાળાં હોય છે. એ ગમે તેવું ધાસ ખાઈને જીવે છે.

“સ્ટેડ્સ” (અશ્વશાળામાં ઉત્પન્ન થયેલા ઘોડા).

હિંદુસ્તાનમાં ઉત્પન્ન થતા સારા ઘોડા સરકારી વાલી ઘોડા (અશ્વશાળામાં ઉત્પન્ન થયેલા અથવા બહાર ગામથી મંગાવેલા) અને દેશી ઘોડા જેઓમાંની ઘણી ખરી અંગ્રેજી ઓલાદની હોય છે, તેઓની ઓલાદ છે. હિંદુસ્તાનની કેટલીક મશહુર જાતો જેવી કે પશ્ચિમની લીમાર્ટન અને “યુનાઇટેડ પ્રોવિન્સીઝ” ની કાઠી જાત તે હાલ જોવામાં આવતી નથી.

જે ઘોડા ઘણી જાત જોવામાં આવે છે તે (૧) કાઠીઆવાડી, (૨) બલુચી, (૩) બરમન પોની અથવા પેગુ છે.

હિંદુસ્તાનમાં બારબોજ ખેંચવામાટે, અથવા ખીજી તરેહનાં કામ માટે ઘોડા નીચે લખેલા દેશમાંથી આવે છે.

(૧) યુરોપખંડથી:—અંગ્રેજી “થરો ષેડ્” (શુદ્ધ એકજ જાતની ઓલાદ) અને “હંગેરિયન” ઘોડા આવે છે.

(૨) એશિયાખંડમાંના દેશોમાંથી:—અરબસ્તાન, ઇરાન, હેરાત તુર્કસ્તાન, કંદહાર, કાબુલ અને ટિબેટથી ઘોડા આવે છે.

(૩) આફ્રિકાથી:—ઇજીપ્ત અને કેપથી ઘોડા આવે છે.

(૪) સંસ્થાનાથી:—ઑસ્ટ્રેલિયા અને ન્યુઝીલેન્ડથી ઘોડા આવે છે.

(૫) અમેરિકાથી:—દક્ષિણ અમેરિકામાંથી ઘોડા આવે છે.

આટલી બધી જાતમાં “થરો ષેડ્” અરબી, ઇરાની ઑસ્ટ્રેલિયન અને ખીજી ઘોડા જાતનું વર્ણન નીચે આપેલું છે.

(૧) “થરો ષેડ્”:—સરકારી અશ્વશાળા (જ્યાં ઘોડા ઉત્પન્ન થાય છે) માં જે ઘોડાઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તે કયા જાતના વાલી ઘોડા અને ઘોડીથી ઉત્પન્ન થાય છે, તેની નોંધ રાખવામાં આવે છે. તે ઉપરથી જે ઘોડાઓ પેઢી-ધર પેઢી શુદ્ધ અંગ્રેજી વાલી ઘોડા અને ઘોડી, અથવા અરબી “બાર્બ” અથવા ઇરાની તુખમના હોય છે, તેને “થરો ષેડ્” કહે છે. સર્વ ઘોડામાં આ જાત ચઢીઆતી છે, તેનું કારણ એટલુંજ કે વાલી ઘોડા અને ઘોડી ઘણીજ ઉંચી જાતના હોય છે. તેની સરાસરી ઉંચાઈ ૧૫ થી ૧૬ ફીટ મુક હોય છે. તેની મુખ્ય નિશાનીઓ:—

તેનું માથું અને ગરદન હલકા વજનનાં અને નાજુક હોય છે. તેની ગરદન લાંબી, કપાળ પહોળું અને તરતું, અને મોં નાનું અને સુંદર હોય છે. તેના કાન ઉભા, અને સુંદર પણ છેક નાના હોતા નથી. તેની ગરદનની

ધાર પાતળી તાર જેવી, શરીર લાંબું, પીઠ માંસથી ભરપૂર, અને જાંગના થાપા પહોળા ભરેલા હોય છે. તેનાં હાડકાં, સ્નાયુ, અને ચામડીની જુદી જુદી ખુબી હોય છે. તેની ચામડી મખમલ જેવી સુંવાળી હોય છે.

(૨) અરબ્બી:—સૌથી સરસ અરબ્બી ઘોડો સાધારણ રીતે ૧૪ મુઠ અને ૨ ઇંચથી વધારે ઉંચો હોતો નથી. અરબ્બી ઘોડાની ત્રણ જુદી જુદી જાત છે.

(૧) “ અટેચી ” :—એ જાત ઘણી વખણાતી નથી.

(૨) “ કોચલાની ” :—એ જાત ઘણીજ વખણાય છે અને મળવી પણ મુશ્કેલ છે.

(૩) “ કડિચી ” :—એ મિશ્ર જાત છે.

ગાડી અને લશ્કરી ઘોડેસ્વાર માટે લાયક ઘોડો તો અરબ્બી છે. એનો ચેહેરો સુંદર અને તેજદાર, કપાળ પહોળું, આંખો મોટી અને દયાની લાગણીવાળી, મોં સીધું અને અંતરગોળ, નસકોરાં ઘણાં મોટાં, “ મઝ્લ ” નાજુક, અને કાન અવાજની બાજુ તરફ ફરનાર હોય છે. તેનાં જડાં પાતળાં, અને વચ્ચેથી પહોળાં હોય છે. તેની ગરદન માથા સાથે સફળથી મળી જાય છે, અને ગરદનની ધાર લાંબી, અને મરોડદાર હોય છે. તેનાં ખભાં ઢળતાં હોય છે. તેનો “ ફોર્આર્મ ” મજબુત અને સ્નાયુથી ભરપૂર હોય છે. તેના પગ અને ખરી દિલખુશ કરે એવા હોય છે. તેની ખાંધ જરા નીચી અને જાડી અને કમ્મર ચપટી, પહોળી, અને મજબુત હોય છે.

(૩) ઇરાની:—ઇરાની ઘોડાની ઉંચાઇ ૧૪-૨ થી ૧૫-૨ મુઠ હોય છે. એ ઘોડો કદાવર હોય છે, પણ તેના કાન મોટા, અને લટકતા હોય છે. તેના સાંધા ઘણાજ પાસે પાસે ગુંથેલા હોય છે. તેની જાંઘ ઘણી ભરેલી, પણ તેમાં તેજ હોતું નથી. સારા ઇરાની ઘોડા મુંઝામાં મળે છે. હાલ તો પખાના તથા લશ્કર માટે ઇરાની ઘોડા ખરીદવામાં આવતા નથી. સાધારણ અરબ્બી ઘોડા કરતાં ઇરાની ઘોડો રસ્તાપર સારો ચાલનારો, વધારે મજબુત, અને લડાઇ વખતે સારો નિવડે છે. તેનું શરીર જાડું અને તેની આંખો અરબ્બી ઘોડાની આંખો જેવી બહાર પડતી રમણીય નથી. અરબ્બી ઘોડા જેટલું તેનું “ મઝ્લ ” નાનું હોતું નથી. તેની ગરદન જાડી પણ કમાનદાર, અને ધારવાળી છે. જે માથા અને ગરદનના સાંધાની સફળ અરબ્બી ઘોડામાં માલમ પડે છે, તે ઇરાની ઘોડામાં માલમ પડતી નથી. તેના પગ ટુંકા પણ મજબુત, અને તેની જાંઘપર હમ્મેશા ફારસી હરફમાં ડામ દીધેલા હોય છે.

(૪) ઑસ્ટ્રેલિયન:—ઑસ્ટ્રેલિયન ધોડાને “વેલર” કહે છે. એ નામ ઑસ્ટ્રેલિયાનું ન્યુવેલ્સ સંસ્થાન જેને ટુંકામાં “વેલર” કહે છે, તે પરથી પડેલું છે.

તેની સરાસરી ઉંચાઈ ૧૫-૬ મુઠ હોય છે. તેઓ ઈંગ્લંડથી મંગાવેલા “થરો ષેડ્” વાળી ધોડાની મિશ્ર જાત છે. હાલ થોડા વરસ થયાં સંસ્થાનિકોએ અરબસ્તાનથી ધણા સરસ વાલી ધોડા મંગાવ્યા છે. ધોડેસ્વારને જોઈએ એવા સરસ ચપટાં ખભાં, હલકી ગરદન, ધાટીલા પગો અને મજબુત ખરી એ ધોડાને હોય છે. તેઓના આગલા પગો હલકા, અને ખભાં ભરાઉ હોવાને લીધે તેઓ કુદનાર તરીકે સાઈં કામ બનાવે છે. પણ તેઓ એખવાળા ગણાય છે, કારણ કે તેઓ જાણી જોઈને ગમે તેમ કુદે છે. એના કુદવાને “બેક્ જમ્પિંગ” કહે છે. ખીજા આદમી એ ધોડાને વાલી તરીકે નહિ વાપરે, માટે એ ધોડા હમ્મેશ ખસી કરેલા હોય છે. તેનું માથું જીડું હોય છે અને અરબી ધોડા જેટલું એ જનાવર ચતુર હોતું નથી. તેનો “કુપ્” (થાપો) હમ્મેશા ઢળતો, અને પુંછડી જરા નીચી હોય છે. તેની આમડી અને બાલ જડા હોય છે. તેનાં પગલાં પહોળાં અને મોટાં પડે છે. તેઓની ખાંધ ઘણી ઉંચી અને બહાર પડતી હોય છે.

(૫) તુર્કી:—આ જાતનો ધોડો તુર્કસ્તાનનો છે. એ અરબી અથવા ધરાની કરતાં વધારે ઉંચો હોય છે. એની ઉંચાઈ ૧૫ થી ૧૬ મુઠ હોય છે. અસલના વખતથી એ સહનશક્તિને માટે પ્રખ્યાત છે. એ ધોડા ધાટીલા હોતા નથી. તેના પગ લાંબા, માથું મોટું અને જીડું, અને ગરદન ઘણીવાર ઘેટીના જેવી હોય છે. તેના કાન કાંઈક વિચિત્ર, નાના, અણીદાર, અને અંદર વળતા છે. ધણા પંજખી ધોડાના કાન એવાજ હોય છે.

(૬) કાઠીઆવાડી:—કાઠીઆવાડી જાતના ધોડા હિંદુસ્તાનના પશ્ચિમ કિનારાપર આવેલા કાઠીઆવાડ દેશમાં થાય છે. તેનું મોં લાંબું અને જીડું, અને તેના કાનો માથાપર ઉંચે પાસે પાસે હોય છે તેના કાન જ્યારે ઉભા થાય છે, ત્યારે અણી અંદર પડે છે કાઠીઆવાડી ધોડા ધણા ખરા “ડન” રંગના હોય છે. કાઠીઆવાડી ધોડાના શરીરપર “લિસ્ટ” અને “ઝિયા” નિશાની હોય છે. તેની જાંગ અને થાપા ઢળતા હોય છે. તેની પુંછડી રોણકદાર હોતી નથી. તેનો ઘુંટણ નીચેનો ભાગ લાંબો હોય છે. આ જનાવરો સ્વભાવે તોફાની હોય છે.

(૭) અરબન પોની:—આ જાતના ટટ્ટ ખાસ કરીને શાન ડુંગરમાં થાય છે, અને તે પેગુ પોની નામથી ઓળખાય છે. એ ભાગ્યેજ ૧૭-૨ મુઠથી

વધારે ઉંચું હોયછે. ભાર લઈ જવામાં એ ધણુંજ સરસ જનાવર છે. એ જનાવર ધણી મહેનત કરે એવું છે. એ દુકે પગલે ધણુંજ સરસ કુદતું કુદતું ચાલેછે. એનું માથું નાનું, ગરદન જાડી, અને યાજ મોટી હોયછે. એ “ચુઝ રમ્પડ” હોયછે. એની ખરી નાની અને સીધી, અને ચામડી જાડી અને ખરછડ હોયછે. એ જનાવર પણ ધણું ખડું ખસી કરેલું હોયછે.

જાતિ (નર અથવા માદા).

ચાર વરસની અંદરની ઘોડીને વછેરી અને ચાર વરસની અંદરના ઘોડાને વછેરો કહેછે. ચાર વરસથી મોટા જનાવરને ઘોડો અથવા ઘોડી જે પ્રમાણે હોયછે, તે પ્રમાણે કહેછે. જ્યારે ઘોડો અથવા ઘોડી નાની હોયછે, ત્યારે સાધારણ રીતે વછેરા નામથી ઓળખાયછે. ખસી કરેલા ઘોડાને “જેલિંગ” કહેછે. જે એકજ વૃષણની ખસી કરેલી હોય, તો તેવા ઘોડાને “રિંગ” કહે છે.

ઘોડીના “ઓવરિઝ” (સ્ત્રીઅંડ) કદી કાપવામાં આવતા નથી. ઘોડાની પ્રતીક્ષા કરતી વખતે, ઘોડો ખસી કરેલો છે, કે “રિંગ” છે, કે હિજડો છે, તે આપણે જાણવું જોઈએ. ઘોડાનો સ્વભાવ બળ અને આકાર ઘોડીના કરતાં જુદાં હોયછે. હિમ્મત, જોર, સહનશક્તિ, દાંતની લંબાઈ તેમાં ખાસ કરીને છેદક દાંતની લંબાઈ, છાતીનું કદ, યાજ અને પુંછડીની લંબાઈ, ગરદન, આગલા પગ, કમ્મર અને જાંઘની મજબુતી એ સમજામાં ઘોડી કરતાં વાલી ઘોડો ચઢીઆતો હોય છે. પણ ઘોડીને અથવા ખીજા ઘોડાને જોઈને જોખારવાને લીધે સવારના કાબુમાં વાલી ઘોડો રહેતો નથી, તેથી લડાઈમાં એ તદ્દન નકામો છે. ઘોડીમાં પણ કેટલી કુટેવ હોય છે. ઘોડી જ્યારે ગરમ થાય છે, ત્યારે બડકે છે, તોફાન કરેછે, અને વધારે ખીકણ થાયછે. ઘોડા અથવા ઘોડી કરતાં ખસી કરેલો ઘોડો ઓછી હિમ્મતવાળો, અને ઓછો બળવાન હોય છે, પણ વધારે સાલસ અને નરમ હોય છે. ગાડી અને લડાઈમાં એ ધણું સાડું કામ કરેછે, કારણ તે સંભોગની ઇચ્છાથી કોઈ પણ બાબતે ખેંચાઈ જતો નથી. એક વૃષણવાળું જાનવર હાનિકારક છે. જે કે તે નામરદ છે, તોપણ તેને સંભોગની ઇચ્છા હોય છે, તેથી તે વિકાળ રહેછે. તમેલા અથવા હારમાંથી છુટો નિકળી ઘોડી સાથે તે તોફાન કરે છે.

ઉંચાઈ.

ઘોડાની ઉંચાઈ જમીનથી ખાંધની અણી સુધી સીધી લીટીમાં “મેઝરિંગ-સ્ટાન્ડર્ડ” થી માપાય છે. મેઝરિંગ સ્ટાન્ડર્ડ એ એક ઉભું લાકડું, એક આડું

લાકડું, સમાન અંતરે પાડેલા કાપાની પટી, અને એક “સ્પિરિટ લેવલ” નું બનેલું યંત્ર છે. ઉભા લાકડાપર સમાન અંતરે પાડેલા કાપાની પટી હોય છે, અને તે પટીપર મુઠ, ઇંચ, અને $\frac{1}{2}$ ઇંચ લખેલા હોય છે એક મુઠની લંબાઈ ચાર ઇંચ છે. ઘોડી (સ્ટાન્ડર્ડ) ૨ પર ૭ થી ૧૮ મુઠ સૂધીના કાપા પાડેલા હોય છે, પણ સાધારણ વપરાસની ઘોડીપર ૧૨ થી ૧૭ મુઠ પાડેલા હોય છે. કેટલીક વખતે ઘોડીને બદલે માણસની છાતીથી ઘોડો કેટલો ઉંચો છે, તેપરથી ઉંચાઈ કેહવામાં આવે છે. સરતના ઘોડાની ઉંચાઈ પ્રમાણે તેનાં જુદાં જુદાં નામ આપેલાં હોય છે. જે ૧૩ મુઠથી નાનો હોય, તો તેને “લિલિપટ” કહે છે. જે ઘોડો ૧૩-૨ ની નીચે હોય છે તો તેને “પોની” કહે છે. જે ઘોડો ૧૩-૨ અને ૧૪ મુઠની વચ્ચે હોય છે, તો તેને “કૉબ્” અથવા “ગેલોવે” કહે છે, અને જે ઘોડો ૧૪ મુઠ ઉપર હોય છે, તો તેને ઘોડોજ કહે છે. ઘોડો પાંચ વરસનો થયા પછી વધતો નથી. માપવાને માટે ઘોડી સારી અને બરોસાદાર, અને જમીન એક સરખી હોવી જોઈએ. વળી માપતી વખતે ઘોડાને બરાબર ઉભો રાખવો અવશ્યનું છે.

પ્રકરણ સાતમું.

ઘોડાની ઉમર.

જે ઘોડાને કુદરતી હાલતમાં રહેવા દઈએ, તો ૨૫ થી ૩૦ વરસ સૂધી જીવે છે, પણ દરદને લીધે તે જલદી મરી જાય છે. ઘોડાની કિંમત આંકતી વખતે તેની ઉમરનો અડસટો જાણવો જરૂરનો છે, અને સરતના ઘોડાની ઉમર બરાબર કેટલી છે તે જાણવું અવશ્ય છે. ઘોડાનો દેખાવ ઉમર નક્કી કરવામાં ઘણો કામ લાગે છે. ખુદ્દો ઘોડો શરીરમાં બરાબ હોતો નથી, અને જુવાન ઘોડા કરતાં ધસારાની અસર તેનાપર વધારે માલુમ પડે છે. વળી ખુદ્દો ઘોડાના લમણાં ખેંસી ગયેલાં હોય છે. તેનું ચાલવું લંગડાતા ઘોડાના જેવું હોય છે, ને પીઠ ધણીવાર ખેડેલી અને ખરડ હોય છે. તેનાં લમણાંપર સફેદ બાલ ઉગેલા હોય છે. એવી નિશાનીપરથી આપણે જાણીએ છીએ કે ઘોડો ધરડો છે. ઘોડો બે વર્ષે યુવાવસ્થામાં આવે છે. ઘોડો આઠ વર્ષે પુખ્ત ઉમરનો થાય છે, અને ત્યારે તેને “એન્ડ” કહે છે. ૧૫ વર્ષે ઘોડો પાકી ઉમરે પહોંચેલો, અને ૨૦ વર્ષે ઘોડો ખુદ્દો કહેવાય છે.

ન્યારે વહેરો અથવા વહેરી એક વર્ષનાં થયા હોય, અને બીજું વર્ષ પુરું ન થયું હોય, ત્યારે તેને “ઈમરજિંગ” કહે છે. ન્યાંસૂધી ઘોડો બરાબર

પાંચ વર્ષનો થયો નહીં હોય, ત્યાંસુધી તેને ચાર વર્ષનો કહેછે. એ પ્રમાણે જ્યાંસુધી છઠ્ઠું વર્ષ પુરું થયું નહીં હોય, ત્યાંસુધી તેને પાંચ વર્ષનો કહેછે. જ્યારે ઘોડો ચાર વર્ષનો થયો હોય, પણ ઉપર છ મહિના ન થયા હોય, ત્યારે તેને “ફોર્ ઓફ” કહેછે, અને જ્યારે ઘોડો ચાર વર્ષ અને છ મહિનાનો થઈ ગયો હોય, પણ પાંચ વર્ષ પુરાં ન થયા હોય, ત્યારે તેને “રાઇઝિંગ્ ફાઇવ” કહેછે.

દાંત જાથુના અને દુધિયા, એવી બે તરેહના હોય છે. છેદક (ઇન્ સાઇઝર) દાંત પહેલાં દુધિયા ઉગેછે, અને તે પડી ગયા પછી તેને બદલે જાથુના છેદક દાંત ઉગેછે. દુધિયા છેદક દાંત જાથુના છેદક દાંત કરતાં વધારે નાના અને સફેદ હોય છે. દુધિયા છેદક દાંતને ખુલ્લી ડોક (નેક્) હોય છે. તેઓના “કાઉન્” ના આગલા ભાગમાં ઉભી ખોબણ હોતી નથી, અને જાથુના દાંતપરની નિશાની કરતાં તેપરની નિશાની ઓછી ઉંડી હોય છે. જાથુના દાંત એવી રીતે ઉગે છે, કે તેઓ એકે એક દુધિયા દાંતને પાડી નાંખે છે.

જાથુની દાઢ દુધિયાની નીચે ધીમે ધીમે ઉગે છે. દુધિયા દાઢ ખરી પડે, ત્યાંસુધી તે ધસાતી જાય છે, અને તે ખરી પડ્યા પછી જાથુની દાઢ કામમાં આવેછે.

દાંત ઉગવાના ને ફરી આવવાના વખતનું કોષ્ટક:—

દાંત.	દુધિયા.	જાથુ.
છેદક { વચલા	જન્મતી વખતે.	૨½ વર્ષે.
આજીપરના	એકથી બે મહિના પછી.	૩½ વર્ષે.
ખુણાના	છ થી નવ મહિને.	૪½ વર્ષે.
“કૅનાઇન્,” ઓર્ “ટ- શીઝ” ફાડવાના અ- થવા અણીવાળા	૪ થી ૫ વર્ષે.
દાઢ { પેહલી	જન્મતી વખતે	૨½ વર્ષે.
બીજી	એક મહિને	૨¾ વર્ષે.
ત્રીજી	ત્રણ મહિને	૩½ વર્ષે.
ચોથી	૧ થી ૧½ વર્ષે.
પાંચમી	૧½ થી ૨ વર્ષે.
છઠ્ઠી	૪½ વર્ષે.

છેદક દાંત ધસઈ જવાથી તેઓની સપાટી (ટેબલ) ના આકારમાં ફેર પડી જાય છે, ને ધીમે ધીમે તેનાપરની નિશાની પણ ધસઈ જાય છે. જાથુના

છેદક દાંતને પેહલાં તીણી કાર હોય છે, અને તે કાર પછાડી કરતાં આગળ વધારે હંચી હોય છે, અને ધસાયલી હોતી નથી. તેના પરના ખાડાઓ બરાબર આકારના હોય છે, પણ અંદર ડાધા હોતા નથી. પેહલાં બહારની કાર ને પછી પાછળની કાર ધસાય જાય છે, ને પછી ટેબલ જેવી સપાટી થાય છે. બ્યારે છેદક દાંતના મથાળાની સપાટી બને છે, ત્યારે સપાટી એક બાજુથી બીજી બાજુ સાંખી હોય છે, અને તેના પરના ડાધ લંબવર્તુળ અને “ટાઈર” અને ખોરાકના એકઠા થયલા રજકણથી કાળા હોય છે. પછી ડાધ “ઓવલ” ત્રિકોણાકાર અને ગોળ થઈને તદ્દન દેખાતા નથી. ધણા જૂના છેદક દાંત પંજા જેવા દેખાય છે, અને તેના પાસેના દાંતથી અળગા પડી ગયલા હોય છે. ધણા ઘોડાને ઘડપણમાં છેદક દાંત હોતા નથી.

આઠ વર્ષ પછી જનાવર ધરડું (એનેડ) કહેવાય છે, પણ આ “એનેડ” અને વૃદ્ધાવસ્થા, બેમાં ધણોજ ફેર છે. ઘોડો આઠ વર્ષનો થયા પછી તેની ઉમર બરાબર કહી શકાતી નથી, અને તેથી આઠ વર્ષ પછી આશરે નવ વર્ષનો, આશરે દશ વર્ષનો, એમ કેહવું ઠીક છે. બ્યારે ધણા ઘોડા ખરીદવાના હોય છે, ત્યારે તેના ફક્ત ત્રણ બાગજ કરવામાં આવે છે.

(૧) ધણો ધરડો. (૨) કામ ચલાઉ. (૩) ધણો જીવાન.

જન્મતી વખતે અથવા જન્મ્યા પછી તરતજ ઘોડાના મોંમાં બે વચલા છેદક (દુધિયા) દાંત, અને દરેક જડખામાં પેહલી દાઢ (દુધિયા) હોય છે. તે વખતે કુલ દાંત ૮ હોય છે.

એક મહિના બાદ બે વચલા અને બે બાજુના છેદક દાંત (દુધિયા), અને દરેક જડખામાં પેહલી અને બીજી દાઢ (દુધિયા) હોય છે. તે વખતે કુલ ૧૬ દાંત હોય છે.

બ્યારે ઘોડો છ થી નવ મહિનાનો થાય છે, ત્યારે બે વચલા, બે બાજુના અને બે ખુણાના છેદક દાંત (દુધિયા) અને પેહલી ત્રણ દાઢ (દુધિયા) દરેક જડખામાં હોય છે. તે વખતે કુલ ૨૪ દાંત હોય છે.

પહેલે વર્ષે:—સઘળા છેદક દાંત અને પેહલી ત્રણ દાઢ (દુધિયા), અને ચોથી દાઢ (જથુની) ઉગેલી હોય છે. તે વખતે કુલ ૨૮ દાંત હોય છે.

બીજે વર્ષે:—સઘળા છેદક દાંત અને પેહલી ત્રણ દાઢ (દુધિયા), અને ચોથી અને પાંચમી દાઢ (જથુની) ઉગેલી હોય છે. તે વખતે કુલ ૩૨ દાંત હોય છે.

ત્રીજે વર્ષે:—વચલા છેદક દાંત, પેહલી, બીજી, ચોથી અને પાંચમી દાઢ (જથુની), બાજુના અને ખુણાના છેદક દાંત, અને ત્રીજી દાઢ (દુધિયા) ઉગેલી હોય છે. તે વખતે કુલ ૩૨ દાંત હોય છે.

ચોથે વર્ષે:—વચલા અને બાળુના છેદ દાંત, અને પહેલી, બીજી, ત્રીજી, ચોથી અને પાંચમી દાંત (બાળુની) ઉગેલી હોય છે, અને ખુણાના છેદ (ફિયા) દાંત હોય છે. તે વખતે કુલ ૭૨ દાંત હોય છે.

પાંચમે વર્ષે:—ઘોડાના મોંમાં બાર છેદ, ચાર ફાડવાના, અને ચોવીસ દાંત મળી, કુલ ૪૦ દાંત હોય છે. એ સઘળા દાંત બાળુના છે. ઘોડીઓને ૩૬ દાંત હોય છે, કારણકે ઘોડીને ફાડવાના દાંત હોતા નથી, અને ઘોડીને બે એ દાંત હોય છે, તો તે બધા નાના હોય છે.

છઠ્ઠે વર્ષે:—આગલા વચલા દાંતમાંથી ડાઘ (માર્ક) ધસાય જવા લાગે છે, અને ખુણાના દાંત તેની આગલી કોરપર ધસાય જવા માંડે છે. તે વખતે ફાડવાનો દાંત તીક્ષ્ણ અણીવાળો હોય છે, અને તેની પાછલી સપાટીપર બરાબર દેખાઈ આવે એવી કોર હોય છે. આગલા ભાગમાં તે દાંત ગોળ હોય છે.

સાતમે વર્ષે:—નીચલા જડબાના આગલા વચલા દાંતમાંથી ડાઘ જતો રહે છે, અને બાળુના દાંતમાં થોડો થોડો દેખાય છે. ફાડનાર દાંતની અણી અને કોર ધસાઈને ખુદી થઈ જાય છે. ખુણાના છેદ દાંતની બન્ને કોરપર ધસારો દેખાય છે, અને વળી એક જાતનો ખાડો ઉપલા જડબાના ખુણાના છેદ દાંતપર દેખાય છે.

આઠમે વર્ષે:—ખુણાના છેદ દાંતપરથી ડાઘ તદ્દન જતો રહે છે. ફાડનારો દાંત ગોળ થાય છે, અને તેની અણી ખુદી થયેલી હોય છે.

નવમે વર્ષે:—વચલા છેદ દાંતનો ભાગ ગોળ દેખાય છે. દાંતનો શંકુ થોડો બાજે રહે છે, અને “ડેન્ટલ સ્ટાર” દેખાવવા લાગે છે.

દશમે વર્ષે:—બાળુના છેદ દાંતમાં ઉપલા જોડો ફેરફાર થાય છે.

અગિયારમે વર્ષે:—ખુણાના છેદ દાંતમાં નવમા વર્ષ જોડો ફેરફાર થાય છે.

બારમે વર્ષે:—સઘળા દાંત ગોળ થાય છે, અને દાંતનું વચલું “ઇનામલ” ધસાઈ ગયલું હોય છે. “ડેન્ટલ સ્ટાર” બધે ધણોળ દેખાઈતો વચમાં હોય છે.

તેરમે વર્ષે:—વચલું “ઇનામલ” તદ્દન નિકળી ગયલું હોય છે.

ચૌદમે વર્ષે:—વચલા છેદ દાંત ત્રિકોણાકાર થાય છે.

પંદરમે વર્ષે:—બાળુના છેદ દાંત ત્રિકોણાકાર થાય છે. “ડેન્ટલ સ્ટાર” તદ્દન ખુલ્લો હોય છે, અને સઘળા છેદ દાંતમાં તે ગોળ હોય છે.

સોળમે વર્ષે:—ખુણાપરના છેદ દાંત બરાબર ત્રિકોણાકાર આકાર પડે છે.

સત્તરમે વર્ષે:—સધળા નીચલા છેદક દાંત ત્રિકોણાકાર થાય છે. તેઓને “ડેન્ટલ સ્ટાર” ગોળ હોય છે, અને આ દાંત વચ્ચે બપોલ પડે છે.

અઠારમે વર્ષે:—દાંતના ત્રિકોણ આગળથી પાછળ લાંબા હોય છે, અને એક બાજુપરથી બીજી બાજુ તરફ ટુંકા થતા જાય છે.

ઓગણીસમે વર્ષે:—વચલા અને બાજુના છેદક દાંતની સપાટી (ટેબલ) આડા કરતાં ઉભી વધારે લાંબી હોય છે, અને તેને ફક્ત બેજ ખુણા થાય છે. વળી બાજુપરની કાર પછાડી મળી જાય છે, અને અગાડીની કાર પહોળી થતી જાય છે.

વીસમે વર્ષે:—દાંતમાં ખુણા પડી ગયલા હોય છે. દાંતની કમાન સાંકડી અને ચપટી થાય છે, અને જ્યાં આગળ મળે છે, ત્યાં આગળનો ખુણો કાટખુણા કરતાં નાનો હોય છે. વીસ વર્ષ પછી ઘોડો તેની અવધે પહોંચી ગયો એમ સમજવું.

પ્રકરણ આઠમું.

“એક્શન્” અને “લેમનેસ્”.

ચાલ અને લંગડાશ.

ચાલતી વખતે પગનું જે ઉંચકવું થાય છે, તેને “એક્શન્” (ચાલ) કહે છે. આગલા પગની ચાલને “એક્શન્ ઇન્ ફ્રંટ” અને પાછલા પગની ચાલને “એક્શન્ બિહાઇન્ડ” કહે છે. ચાલ સારી, નરસી, વિચિત્ર, અને એબવાળી હોય છે. જે ઉંચી ચાલે કુદતો ઘોડો ચાલે છે, તે ઉંચી ચાલ “ગુડ એક્શન્” સારી ચાલ ગણાય છે. પણ જે કામને માટે જનવરને ચલાવવામાં આવે છે, તેના પ્રમાણમાં અને તેની ફલંગના પ્રમાણમાં, એ ચાલની અંદર ફેરફાર હોય છે. કુદતા ઘોડાને ઝડપથી દોડવા માટે આગલા પગ બહાર નાંખવા પડે છે, તેથી એ ચાલ ઘણી ભપકાદાર ચાલ “શોર્ટ એક્શન્” ગણાતી નથી. જે કામને માટે ઘોડો રાખ્યો હોય, તે કામને લાયકની ચાલ ઘોડો ચાલતો નહીં હોય, અને જો તે ચાલથી જનવરને કોઈ પણ રીતે ધમ્મ થતી હોય, તો તે ખરાબ ચાલ “બેડ એક્શન્” કહેવાય છે. જ્યારે જનાવર ચાલતી વખતે પગ સેહેજ જમીનથી ઉંચકે છે, ત્યારે તે ચાલને “ડેઝિ કટિંગ” અથવા “ડેઝિ કિલપિંગ” કહે છે. આ ચાલ ખરાબ ગણાય છે, કારણકે એથી કરી ઘોડો લથડતો ચાલે છે.

ચાલની ખરી ખુબી ચાલતી વખત જણાય છે. તેથી ઘોડાનું માથું છુટી રાખી જેટલી અને તેટલી ઢીલી લગામથી, તપાસનાર આગળ એક બાજુથી

ખીજી બાજુપર તેને ચલાવવો. જે જનવર પોતાના “ટા” (ખરીનો આગલો ભાગ અંગુઠો) અંદર ફેરવે છે, તેના પગ એક ખીજીપર આડા આવવાથી તે ગપડી જાય છે, અથવા તેના પગ મુઠ્ઠાની અંદરના પાછલા ભાગપર અથડાય છે. વળી જે જનવર પોતાના “ટા” બહાર ફેંકે છે, તેઓની કાણીના સાંધા અંદર વળી જાય છે, અને તે સામી બાજુ જોડે ધસાય છે, જેથી તેની ફલંગ ટુંકી થાય છે. કાણીના સાંધાના અંદર વળવાને “ ટાઈડ્ ઇન્ ઍટ્ ધી એલબો ” કહે છે. જે ઘોડો ખરાબર રીતે ચાલતો હોય, તોપણ આગલા અને પાછલા પગ તપાસવાનું ભુલવું નહીં. ચાલતી વખતે આગલા પગ એકસરખી ઉંચાઈએ રેહવા જોઈએ, પાછલા પગના “ટા” પેહલાં જમીનને અડકવા જોઈએ, અને પછી એડી નીચે આવવી જોઈએ. પગ ઉંચકતી વખતે એડી બહારની ગતિથી ઉંચકવામાં આવે છે, અને જમીનપરથી છેલ્લો “ટા” ઉંચકવામાં આવે છે.

ચાલની પરીક્ષા કરતી વખતે, ઘોડો સારી રીતે ચાલે છે, કે ખરાબ રીતે તે આપણે જોવું જોઈએ. જ્યારે ઘોડો સારી રીતે ચાલે છે, ત્યારે તેના જુદા જુદા ભાગની ગતિ એક ખીજીને મળતી આવે છે, અને દરેક ભાગની ગતિ જેવી જોઈએ તેવી ખરાબર હોય છે. જ્યારે ઘોડો ખરાબ ચાલે છે, ત્યારે કોઈ પણ ભાગની ગતિ ખીજી ભાગની ગતિને મળતી આવતી નથી. આ પ્રમાણે જ્યારે આગલા અને પાછલા પગ એકસરખી રીતે ફરતા નથી, ત્યારે પાછલા પગ આગલા પગને લાત મારે છે. આ લાત મારવાને “ ઓવર રીય્ ” અને “ ક્લિલ્કિંગ્ ” કહે છે. વિષમ ચાલ ધણું કરીને કોઈ પણ દરદને લીધેજ હોય છે. જ્યારે જનવર અંગુઠાપર નાળ ધસી નાંખતો લંગડાતો ચાલતો હોય, ત્યારે આગલા પગમાં “ નૅવિક્યુલર્ ” દરદ (નાવ હારડીનું દરદ), અથવા પાછલા પગમાં “ સ્પૅવિન્ ” (મોતરા) દરદ હોવું જોઈએ. જે ઘોડો આગલે પગે એડીપર ચાલતો હોય, તેનામાં “ રિંગ્ બોન ” (ચક્રાવળ) અથવા “ લૅમિનાઈટિસ્ ” (સુમનીતાપ) નું દરદ હોવું જોઈએ. વળી જે નાળનો અંદરનો અથવા બહારનો ભાગ ધસાતો હોય, તો પગની એક બાજુએ “ સ્પિલ્ડ ” (ખેરહડી), અથવા કોઈ ખીજી દરદ હોવું જોઈએ.

જનવરને ખરાબ રીતે હાંકવાથી, અથવા સુજોડું મોં હોવાને લીધે, અથવા (ખિટ) લગામ તેના મોંની એક બાજુપર ઇજા કરવાથી, જ્યારે લંગડું ચાલે છે, ત્યારે તે લંગડાશને “ બ્રાઇડલ્ લેમનેસ્ ” કહે છે. જ્યારે જોડીનો ઘોડો એકજ બાજુએ જોડાઈને હાંકાય છે, ત્યારે તેનામાં પણ આવી

લંગડાશ જેવામાં આવે છે. આંધળો ઘોડો અને આકાશ તરફ જોઈ ચાલનારો ઘોડો ધણીજ ઉંચી ચાલ ચાલનારા જનવર છે. ઢેકા ઢળીઆવાળી, અને ઢોળાવવાળી જમીનપર ઉપર નીચે એકસરખીરીતે દોડાવાથી ઘોડો લંગડો છે કે નહીં, તે માલમ પડે છે. કેટલીક વખતે સાધારણ રસ્તાપર દોડાવ્યાથી પણ માલમ પડી આવે છે કે ઘોડો લંગડો છે કે નહિ.

આગલા પગની લંગડાશ ઢોળાવ ઉપરથી નીચે ઉતરતાં, અને પાછલા પગની લંગડાશ ઉપર ચઢતાં માલમ પડે છે. પણ ચાલની ખરી ખુખી તો રસ્તાપર માલમ પડે છે, અને તે વખતે બની શકે તેટલું ધીમું ધીમું કુદતું કુદતું જનવરને ચલાવવું. પછી જેમ જેમ આપણને માહીતી મળતી જાય, તેમ તેમ ઝડપથી કુદતાં કુદતાં ચલાવવું. કેટલીક જાતની લંગડાશ, જેવી કે ચકરાવળ અને સુમની તાપ, એ દરદોમાં જેમ જેમ ઘોડો આમળ જાય છે, તેમ તેમ તે વધારે લંગડાતો જાય છે. ખીજાં દરદ જેવાં કે મોતરા અને નાવહરડીના દરદમાં, જેમ જેમ જનવર આગળ જાય છે, તેમ તેમ લંગડાશ ઓછી થતી જાય છે. પણ એવા જનવરને ચલાવ્યા પછી અને થોડીવાર જાહેલામાં શાંત રહેવા દીધા પછી ચલાવવામાં આવે, તો તે ધણુંજ લંગડાય છે.

આગલા પગમાં લંગડાશને માટે હમ્મેશા માથા તરફ જોવું, અને પાછલા પગમાં લંગડાશને માટે હમ્મેશા તેના “ક્વાર્ટર્” (જાંગ) તરફ નજર નાંખવી. ખીજું આ ભાગ હમ્મેશા સાજા પગ તરફ ઢળતા હોય છે. બેરહડી જેવા દરદમાં જોકે ઢળાણુ સાજા પગ તરફ છે, તોપણ માથું ઉંચું નાંખેલું હોય એમ માલમ પડે છે. કુલાનું (પટેલા) હાડકું ભાંગી ગયું હોય, ત્યારે ઘોડો પાછલો પગ પછવાડેને પછવાડે ખેંચ્યા કરે છે, અને નાળનો આગલો ભાગ (ટો) જમીનપર ધસે છે, અને જ્યાં સૂધી તે સાળે થતો નથી, ત્યાં સૂધી તે પગ બહાર લાવતો નથી. વળી “લૅમિનાઇટિસ્” (સુમની તાપ) માં જનવર ઢગલો થઈ ઉલું રહે છે, પણ તેની ઉભા રહેવાની સ્થિતિમાં ઇજ્જના પ્રમાણમાં ફેર હોય છે. જે બન્ને આગલે પગે દરદ હોય, તો જનવર પગને બહાર નાંખે છે, અને તેથી આખા શરીરનો બોળો એડીપર આવે છે, અને તે પાછલા પગ શરીરના ગુરત્વમધ્યખિંદુની નીચે લાવે છે. પણ જે દરદ પાછલા પગમાં હોય છે, તો જનવર પોતાના આગલા પગ શરીર નીચે ખેંચી લેશે, અને પાછલા પગ લંબાવશે, અને તેથી પાછલા પગની નાળના અંગુલપર વજન આવશે નહીં.

પ્રકરણ નવમું.

પારિભાષિક શબ્દ.

“કાર્કસ” :—ઘોડાનું ધડ “કાર્કસ” કહેવાય છે. એ શબ્દમાં પગનો સમાવેશ થતો નથી.

“હાલો ધન્ ધ્ ફલેક્” :—જ્યારે ઘોડાની છેલ્લી પાંસળી અને “હિપ્” ની અણી વચ્ચે ખાડો હોય છે, ત્યારે તે ઘોડાને “હાલો ધન્ ધ્ ફલેક્” (ખેડેલી કુખનો) કહે છે.

“લોગ્ ધન્ ધ્ રેન્ ઓર્ નેક્” :—જ્યારે સવારના હાથ અને લગામ વચ્ચે ધણું છેડું રહે છે, ત્યારે તે ઘોડાને “લોગ્ ધન્ ધ્ નેક્” (લાંબી ગરદનનો) કહે છે.

“થ્રોટલ” :—ઘોડાના ગળા અને તેના ઉપરના ભાગને “થ્રોટલ” કહે છે.

“સ્ટાર ગેઝર” :—જે ઘોડો મોં ઉંચું રાખી આકાશ તરફ જોઈને ચાલે છે, તેને “સ્ટાર ગેઝર” કહે છે.

“ડીપ્ ગર્થ” :—જ્યારે ખાંધની અણીથી તે છાતીના હાડકા સુધીનો ઘેરાવો મોટો હોય છે, ત્યારે તે ઘોડાને “ડીપ્ ગર્થ” કહે છે. સારી રીતે ઉછરેલા ઘોડાના તંગનો ઘેરાવો મોટો હોય છે.

“હાઈ ઍક્શન્ ઓર્ શોઈ ઍક્શન્” :—જ્યારે ઘોડો ધુંટણુ ધણું વાળી જમીનથી પગ ઉંચે ઉંચકે છે, ત્યારે તે ચાલને “હાઈ ઍક્શન્” અથવા “શોઈ ઍક્શન્” કહે છે. ગાડીના ઘોડામાં આ ચાલ ઘણી સારી ગણાય છે.

“કાફ્ ઓર્ બક્ ની” :—જ્યારે ધુંટણુ પગની સીધી લીટીથી અંદર વળેલું હોય છે, અને “રેડિયસ્” એવી રીતે અંદર વાંકું વળેલું હોય છે, કે બન્ને ધુંટણુ ચાલતી વખત અથડાય છે, ત્યારે તેવા ધુંટણુને “કાફ્” અથવા “બક્ ની” કહે છે.

“નક્લિંગ્ ઓર્ બેન્ડિંગ્ ઓવર ધ્ ફેટલોક્” :—જ્યારે મુઠ્ઠાનો વાંક બહાર પડતો હોય છે, ત્યારે તેને “નક્લિંગ્ ઓર્ બેન્ડિંગ્ ઓવર ધ્ ફેટલોક્” કહે છે.

“સ્લેક્ ધન્ ધ્ રિખ્, સ્લેક્ ધન્ ધ્ લોધન્ ઓર્ લુઝડી કપદડ” :—જે ઘોડાની “હિપ્”ની અણી અને છેલ્લી પાંસળી વચ્ચે ધણું છેડું રહે છે, તે ઘોડાને “સ્લેક્ ધન્ ધ્ રિખ્” કહે છે.

“વેલ્ રિખ્ડ” :—જ્યારે ઘોડાની કમ્મર ટુંકી હોય છે, અને છેલ્લી પાંસળી અને “હિપ્”ની અણી વચ્ચે થોડું છેડું હોય છે, ત્યારે તેવા ઘોડાને “વેલ્ રિખ્ડ” કહે છે.

“રોચ્ બેકડ” :—જે ઘોડાની કમ્મર કમાન જેવી ઉપરથી વાંકી વળેલી હોય છે, તે ઘોડાને “રોચ્ બેકડ” કહે છે.

“ગુઝ રમ્પડ” :—જે ઘોડાના “ક્વાર્ટર” ગોળ, બહાર પડતા અને ઢળતા હોય છે, અને પુંછડી નીચી આવેલી હોય છે, તેને “ગુઝ રમ્પડ” કહે છે.

“સેકન્ડ થાઇ” :—“હૉફ” ની ઉપર “ટ્રિપિયા” હાડકાના આગલા ભાગમાં જે રનાયુ આવેલા છે, તેને “સેકન્ડ થાઇ” કહે છે.

“ગોઇંગ્ વાઇડ બિહાઇન્ડ” :—જે ઘોડો ચાલતી વખત પાછલા પગ પહોળા રાખી ચાલે છે, તે ઘોડાને “ગોઇંગ્ વાઇડ બિહાઇન્ડ” કહે છે.

“પ્લેન્ટિ ઓફ બોન” :—શરીરના કદના પ્રમાણમાં જે હાડકાં મોટાં હોય છે, તેમાં ખાસ કરીને જ્યારે નળા મોટા હોય છે, ત્યારે તેને “પ્લેન્ટિ ઓફ બોન” કહે છે.

“ડુ ઓર્ ગુડ એક્શન્” :—જ્યારે ઘોડો ઉંચે, છુટે, અને લાંબે પગત્રે એકી દોરીએ સ્વસ્થપણે નિયમસર ચાલ્યા કરતો હોય, અને પગ જમીનપર મજબુત મુકીને અને જમીનને અડકે એવી રીતે ખરી ચપટ રાખીને અંગુઠો અંદર અથવા પગ બહાર નાખતો નહીં હોય, ત્યારે તે ચાલને “ગુડ એક્શન્” કહે છે.

“ફ્રી એક્શન્” :—ચાલતી વખતે જ્યારે ઘોડાને પગના સાંધામાં કોઈ પણ જાતની વેદના થતી નથી, ત્યારે તેવી ચાલને “ફ્રી એક્શન્” કહે છે.

“સ્ટિફ એક્શન્” :—જ્યારે ચાલતી વખતે સાંધામાં વેદના થાય છે, ત્યારે તે ચાલને “સ્ટિફ એક્શન્” કહે છે.

“લો એક્શન્” :—જ્યારે ઘોડો જમીનથી પગ ઉંચે ઉંચકતો નથી, ત્યારે તે ચાલને “લો એક્શન્” કહે છે. એવી ચાલને વળી “ગોઇંગ્ નીઅર્ ધ ગ્રાઉન્ડ” (જમીન સુધતી) પણ કહે છે.

“ડેઝી ટ્રિપર્ ઓર્ કટર” :—જ્યારે ઘોડો આગલા પગ ઉંચે ઉંચકતો નથી, પણ જમીનની પાસેને પાસે રાખે છે, ત્યારે તે ચાલને “ડેઝી ટ્રિપર્” અથવા “ડેઝી કટર” કહે છે.

“બ્લડ” :—ઘોડાની અન્ધશાળામાં રાખેલી નોંધ પુસ્તકમાં જે ઘોડાનાં નામ લખેલાં છે, તેથી ઉતરી આવેલા અથવા ઉંચા અરખી ઘોડાની એલાદને “બ્લડ” કહે છે.

“હાઇ બ્રીડિંગ” :—ઉંચા તુખમના ઘોડાને “હાઇ બ્રીડિંગ” કહે છે.

“ગૉન ઇન્ ધ લૉઇન્” :—જે ઘોડાની કમ્મરપર એવી રીતની ઈજા થઈ હોય છે, કે તે ચાલતી વખતે ઉંચો નીચો થાય છે, મુશ્કેલીથી ફરે છે, અથવા કોઈ પણ જાતનું વજન તેની પીઠપર મુકવામાં આવે છે ત્યારે ગબડી પડે છે, તેવા ઘોડાને “ગૉન ઇન્ ધ લૉઇન્” (ભાંગેલી કમ્મરનો) કહે છે.

“જૅક” :—હાડ મોતરાના દરદને “જૅક” કહે છે.

“ઝૉગી” :—જે ઘોડાને નાવહારડીનું દરદ થયું હોય છે, તેને “ઝૉગી” કહે છે. આવા લંગડા ઘોડાની ચાલ નીચી ને પગલા ટુંકા હોય છે. વળી તે ઘોડો જમીન ધસતો ચાલે છે, અને ધણું ખરું તો અંગૂઠાપર ચાલે છે.

“ફાઉન્ડર્ડ” :—જે ઘોડાને સુમની તાપ થાય છે, તેને “ફાઉન્ડર્ડ” કહે છે. તે વખતે જનાવર પોતાની એડીપર ચાલે છે, અને ખરી “પ્યુમિરડ” ખરી જેવી થાય છે.

“બ્રોકન્ ડાઉન્” :—જે ઘોડાનો “સસ્પેન્સરી લિગામેન્ટ” લચકઈ અથવા ટુટી ગયલો હોય છે, તે ઘોડાને “બ્રોકન્ ડાઉન્” કહે છે.

“ગૉન ઇન્ ધ બૅક સિન્ડ્રોમ” :—જે ઘોડાના પાછલા સ્નાયુ “બૅક સિન્ડ્રોમ” લચકાઈ ગયા હોય, તે ઘોડાને “ગૉન ઇન્ ધ બૅક સિન્ડ્રોમ” કહે છે.

“ગૉડ આ સ્ટ્રોક બ્રૉક ધ વિન્ડ” :—ન્યારે ઘોડાને હિંદુસ્તાનમાં કમરી નામનો લકવો ઠંડા પવનનો સપાટો લાગવાથી થાય છે, ત્યારે તે ઘોડો “ગૉડ આ સ્ટ્રોક બ્રૉક ધ વિન્ડ” કહેવામાં આવે છે.

“રાઈ નેકડ” :—જે ઘોડાની ગરદન વળ ખાધેલી હોય છે, અને તેથી મોં એક બાજુએ વાકું રહે છે, તેને “રાઈ નેકડ” કહે છે.

“ડાઉન્ ઇન્ ધ હિપ્ ઓર્ હિપ્ શૉલ્ડ” :—જે ઘોડાના “હિપ્” ની અણી અથવા “ઇલિયમ” ની આગલી નીચલી “સ્પાઇન” ભાંગી ગયેલી હોય છે, તેને “ડાઉન્ ઇન્ ધ હિપ્” અથવા “હિપ્ શૉલ્ડ” કહે છે.

“ગમી બૅક” :—ઘોડાના મુઠાના અને “પૅસ્ટર્ન”ના સાંધા થઈ કામ કરવાને લીધે સધળી બાજુએથી જડા થઈ ગયેલા હોય છે, ત્યારે તે સાંધાને “ગમી બૅક” કહે છે.

“વૉશી હૉર્સ” :—જે ઘોડાનું ધડ હલકું, બાજુ ચપટી, બાતી સાંકડી, પગ લાંબા, અને સ્વભાવ ચીડીઓ હોય છે, તેને વૉશી હૉર્સ” કહે છે. કામ

અથવા ખોરાકમાં કાંઈ પણ ફેરફાર થાય છે, તો એવા ઘોડાને એકદમ ઝાડો છુટે છે. વળી એવા ઘોડાને “દૂ મય્ ડેલાઇટ્ બિસો ધેમ” પણ કહે છે.

“યુ નેકડ્” :—જ્યારે ઘોડાની ગરદનની ઉપરની ધાર બાહ્યગોળ હોવાને બદલે અંતરગોળ હોય છે, અને તેથી તેનું માથું ઉંચું રહે છે, ત્યારે તેના જનાવરને “યુ નેકડ્” (મેંઢીની ગરદનવાળો) કહે છે.

“કાઉ હૉકડ્” :—જ્યારે જનાવરની “હૉક” ની અણી એક બીજાને મળે છે, ત્યારે તે જનાવર “કાઉ હૉકડ્” કહેવાય છે. આપણા દેશમાં આવા જનાવર ઘણા જોવામાં આવે છે, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને “ડાન્કી” પાસેથી નાનપણથી કામ લીધાથી, તેઓ “કાઉ હૉકડ્” થાય છે.

“રંગેડ્ હિપ્” :—જ્યારે ઘોડાની “હિપ્” ની અણી બહુજ બહાર પડતી હોય છે, ત્યારે તે ઘોડાને “રંગેડ્ હિપ્” કહે છે.

“રોમન્ નોઝડ્” :—જ્યારે ઘોડાનું નાક કમાન પડતું હોય છે, અને ચેહરાની ધાર બાહ્યગોળ હોય છે, ત્યારે તેને “રોમન્ નોઝડ્” કહે છે. અંગ્રેજી હલકી જાતનાં જનાવર આવાં નાકવાળાં હોય છે.

“ડીઅર્ ઑર્ બક્ આઈડ્” :—જ્યારે ઘોડાના ડોળા મોટા પણ અંદર પેસેલા હોય છે, અને તેથી કરીને હરણુની માફક પોતાની પછાડી ધણે છેટે સૂધી જોઈ શકે છે, ત્યારે તેને “ડીઅર્ આઈડ્” કહે છે.

“હાઇડ બાઉન્ડ્” :—જ્યારે ઘોડાના શરીરની ચામડી ઘણી તંગા આવેલી હોય છે, ત્યારે તેને “હાઇડ બાઉન્ડ્” કહે છે.

“સ્ટેરિન્ કોટ્” :—જ્યારે ઘોડો માંદો હોય છે, અને બાલ ઉભા રૂખાય છે, ત્યારે તેના બાલની સ્થિતિને “સ્ટેરિન્ કોટ્” કહે છે.

“લૉપ્ ઑર્ લૉપ્ ઑર્ લીફ્ ઇઅર્ડ્” :—જ્યારે ધડપણ અથવા હલકી જાતનો હોવાને લીધે ઘોડાના “અંડક્ટર” સ્નાયુની શક્તિ ઓછી થવાથી કાન બહાર લટકતા રહે છે, ત્યારે તેને “લીફ્ ઇઅર્ડ્” કહે છે.

“ઓવર શૉલ્ડ ફેટ્લૉક્” :—જ્યારે મુઠ્ઠા સીધા હોય છે, અને મુઠ્ઠાનું પેટું બહાર નિકળેલું હોય છે, ત્યારે તેવા મુઠ્ઠાને “ઓવર શૉલ્ડ ફેટ્લૉક્” કહે છે.

“બિશપિન્ગ્ ઑર્ કાઉન્ટર માર્કિન્ગ્” :—ઘોડો નાનો રૂખાય તે માટે તેના દાંતપર જે કૃત્રિમ ડાઘ (માર્ક) પાડવામાં આવે છે, તેને “બિશ પિન્ગ્” કહે છે. આ નામ એના શોધનારપરથી પડેલું છે.

“કિલકિન્ગ્ ઑર્ ફાઈન્ગ્” :—ચાલતી વખતે આગલા પગની નાજી પાછલા પગના અંગુઠા જોડે અથડાય છે, ત્યારે તે અથડાવવાને “કિલકિન્ગ્” કહે છે.

“કૉનફૉરમેશન” :—આખા શરીરનું સ્વરૂપ અને જુદા જુદા ભાગ જ્યારે બરાબર રૂપુષ્ટ હોય છે, ત્યારે તેને “કૉનફૉરમેશન” કહે છે.

“કાઉન્ટર” :—છાતી (બ્રેસ્ટ) ને “કાઉન્ટર” કહે છે.

“ફાર સાઇડ ઑર ઑફ સાઇડ” :—ઘોડાની જમણી બાજુને “ફાર સાઇડ” અથવા “ઑફ સાઇડ” કહે છે.

“ફાયરી હૉર્સ” :—જ્યારે ઘોડો ધણો તેજદાર હોય છે, ત્યારે તેને “ફાયરી હૉર્સ” કહે છે.

“ફિગિંગ્ ઑર જનરિંગ્” :—જનાવરના સફરામાં કોઈ પણ જાતનો ક્ષોભક પદાર્થ ચોપડવાથી તે પોતાની પુંછડી ઉંચી રાખે છે. અને તેથી તે તેજદાર દેખાય છે, એવી ચોપડવાની રીતને “ફિગિંગ્” કહે છે.

“ફુલ માઉથ્” :—જ્યારે ઘોડાના બધા દાંત ઉગી રહે છે, ત્યારે તેને “ફુલ માઉથ્” કહે છે.

“ગૅલિકન ઑર સેકંડ થાઇ” :—“સ્ટાઇફ્લ” થી “હૉફ” સુધીની જગ્યાને “સેકંડ થાઇ” કહે છે.

“હેન્ડ્” :—ઘોડાને માપવાનું માપ જે ચાર ઇંચ લાંબું છે, તેને “હેન્ડ્” કહે છે.

“હાઇ જ્લોઇંગ્” :—જ્યારે ઘોડો ફેફસાંમાંથી જોરબંધ હવા કાઢે છે, તે વખતે નસકોરાનાં શીફરાંમાંથી જે મોટો અનિયમિત અવાજ નિકળે છે, તેને “હાઇ જ્લોઇંગ્” કહે છે.

“હૂફ્ બાઉન્ડ્” :—જ્યારે ઘોડાની ખરી સંકોચાયેલી હોય છે, ત્યારે તેને “હૂફ્ બાઉન્ડ્” કહે છે.

“બ્રશિંગ્” :—નાળના અંદરના ભાગની બહારની કોરથી, અથવા ખીલાથી સામા પગના મુઠ્ઠાની અંદરની બાજુપર જે જખમ પડે છે, તેને “બ્રશિંગ્” કહે છે.

“નીઅર સાઇડ્” :—ઘોડાની ડાબી બાજુને “નીઅર સાઇડ્” કહે છે.

“નિકિંગ્” :—હુંહું (સ્ટમ્પ્) રાખીને પુંછડીના “ડિપ્રેસર્ મસલ્” ને કાપી નાંખવાની રીતને “નિકિંગ્” કહે છે.

“ડૉકિંગ્” :—પુંછડીના હુંકાને કાપી નાંખવાની રીતને “ડૉકિંગ્” કહે છે.

“બેન્ગિંગ્” :—પુંછડીના બાલ કાપી નાંખવાની રીતને “બેન્ગિંગ્” કહે છે.

“ઓવર્ રીચિંગ” :—પાછલા પગના અંગુડાનું આગલા પગની એડી અથવા “પેસ્ટર્ન” પર અથડાવવાને “ઓવર્ રીચિંગ” કહે છે.

“વિલ્ડરલિંગ ઓર્ પાઇપિંગ” :—વાયુનળીના છિદ્રના સંકે-
ચાવાથી, જે મોટા સીસોટી જેવો અવાજ નિકળેછે, તેને “વિલ્ડરલિંગ”
અથવા “પાઇપિંગ” કહે છે.

“વૉલ્ આઇડ્ ઓર્ રિંગ્લ આઇડ્” :—જે ઘોડાની આંખની
“આઇરિસ” લગભગ સફેદ અથવા ગ્રે રંગની હોય છે, તેને “વૉલ્ આઇડ્”
અથવા “રિંગ્લ આઇડ્” કહે છે.

“સ્કુ” :—રદીએલ થઈ ગયલા ઘોડાને “સ્કુ” કહે છે.

“સ્પીડી કટિંગ” :—જ્યારે ઉંચી ચાલનો ઘોડો ઝડપખંધ કુદતો
કુદતો ચાલે છે, તે વખતે એક આગલા પગની અંદરની આળુપર ધુટણ
આગળ ખીખ આગલા પગથી જખમ પડે છે, તેને “સ્પીડી કટિંગ” કહે છે.

“થિક વિન્ડે” :—જ્યારે શ્વાસ લેતાં ઘોડાને ઘણી મુશ્કેલી પડે છે,
ત્યારે તે ઘોડાને “થિકવિન્ડે” કહે છે.

“ટૉટરિંગ” :—કેટલાક ઘોડાના ચાલ્યા પછી આગલા પગ ધુન્ને છે,
અને કેટલાક વળેલા ધુટણના અને કેટલાક સીધા “પેસ્ટર્ન” વાળા ઘોડાના
આગલા પગ હમ્મેશા ધુન્નતા માલમ પડે છે. આ ધુન્નવાને “ટૉટરિંગ”
કહે છે.

“વીડ્” :—ખરાબ ખાંધાના નમાલા ઘોડાને “વીડ્” કહે છે.

“વિન્ડ્” :—શ્વાસ લેવાની શક્તિને “વિન્ડ્” કહે છે.

“વૉરલ્” :—ખભાં અને “હૉન્ચીઝ” વચ્ચેનો ભાગ જેમાં પીઠ,
પેટ, કમર, કુખ, અને કેટલીક પાંસળાનો સમાવેશ થયેલો છે, તેને
“વૉરલ્” કહે છે.

“સ્ટેન્ડિંગ ઓર્ ઈઝ” :—જ્યારે ઘોડો ખન્ને આગલા પગ સરખી રીતે
બહાર કાઢીને પોતાનું વજન ઝીલે છે, માથું નીચે રાખે છે, એક પાછલા
પગના સાંધા વાળાને એડી ઉંચી રાખીને ઉભો રહે છે, અને ખીજે પાછલે
પગે પાછલા “કર્વાટર” નું વજન ઝીલે છે, ત્યારે તે “સ્ટેન્ડિંગ ઓર્ ઈઝ”
કહેવાય છે. એમ કરતાં જ્યારે એક પગ થાકી જાય છે, ત્યારે ખીજે પગે
વજન ઝીલે છે.

“હૉલો ઓર્ સૅડલ બૅકડ્” :—પીઠ જ્યારે અંદર વળેલી હોય છે,
ત્યારે તે ઘોડાને “સૅડલ બૅકડ્” કહે છે.

“ ઝિસ્કેટ ” :—છાતી “ એસ્ટ ” ના નીચલા ભાગને “ ઝિસ્કેટ ” કહે છે.

“ કાઉકિક્ ” :—પાછલા પગથી આમળની આજુએ લાત મારવી તે “ કાઉકિક્ ” (ટાંપ) કહેવાય છે.

“ હિની ઑર્ જેનેટ ” :—ઘોડો અને ગધેડીથી ઉત્પન્ન થયેલા જનાવરને “ હિની ” અથવા “ જેનેટ ” કહે છે.

“ મ્યુલ ” :—ઘોડી અને “ જેકઍસ ” નામના ગધેડાની આલાદને “ મ્યુલ ” (ખચ્ચર) કહે છે.

“ સિક્લ હૉર્ક ” :—ઘાંતરડાના જેવી વળેલી “ હૉર્ક ” ને “ સિક્લ હૉર્ક ” કહે છે.

“ હૉગિંગ્ ધૂ મેન ” :—યાળના ખાલ ટુંકા કાપવાની રીતને “ હૉગિંગ્ ધૂ મેન ” કહે છે.

“ જીઅર ” :—જે ઘોડો ગાડીમાં ખોતાને જોડાવવા દેતો નથી તેને “ જીઅર ” કહે છે.

“ રૅટ ટેઇલ્ડ હૉર્સ ” :—પુંછડીપર ખાલ નહીં હોય એવા ઘોડાને રૅટ ટેઇલ્ડ હૉર્સ ” કહે છે.

“ ફ્રૉલ્સ નૉસ્ટ્રિલ્ ” :—નસકોરાંની અંદરની ચામડીની કાચળાને “ ફ્રૉલ્સ નૉસ્ટ્રિલ્ ” કહે છે.

“ લિસ્ટ ” :—ખાંધથી પુંછડી સુધી મધ્યભાગે આવેલા કાળા પટાને “ લિસ્ટ ” કહે છે.

“ પેડિગ્રી ” :—જે તુખમથી ઘોડો ઉતરી આવેલો હોય, તેને “ પેડિગ્રી ” કહે છે. કેટલાક ઘોડાની વંશાવળી હયશાળામાં રખાતી નોંધખુકપરથી માલમ પડી આવે છે.

“ પિસી ” :—જે ઘોડી વારંવાર ગરમ થાય છે તેને “ પિસી ” કહે છે.

“ પૉઇટિંગ્ ” :—સીધી ઉભી લીટીમાંથી પગ બહાર કાઢીને અંગુઠા ઉપર ઉભા રહેવાને અથવા હવામાં પગ રાખવાને “ પૉઇટિંગ્ ” કહે છે.

“ શુ ઑઝલ્ ” :—તોપાલી કોણીને “ શુ ઑઝલ્ ” કહે છે.

“ રેસ હૉર્સ ” :—જે ઘોડાને સરતની દોડવાની જગાપર મોટી ફલંગે દોડાવવામાં આવે છે, તેને “ રેસ હૉર્સ ” (સરતનો ઘોડો) કહે છે.

“ સ્ટીપલ ચેઝર્ ” :—જે સરતના ઘોડા ટટી વગેરે કુદવાના કામમાં આવે છે, તેને “ સ્ટીપલ ચેઝર્ ” કહે છે.

“કોચ્ હોર્સ” :—જે ઘોડા અસલ કોચ નામની ગાડીમાં જોડાતા હતા તેને “કોચ્ હોર્સ” કહેતા હતા. હાલ ગાડીમાં એકસો અથવા બેડીમાં જોડાનાર કોઈ પણ ઘોડાને “કોચ્ હોર્સ” કહે છે.

“હુકની” :—એ ઘોડો ફક્ત છુટી સવારીના કામમાં આવે છે.

“કૉખ્” :—એ ટદ્દુ જોડવાના તથા સવારીના કામમાં આવે છે. મોટા વજનનું માણસ તેપર સવાર થઈ શકે છે.

“હુન્ટર” :—“હન્ટર” એટલે શિકારી ઘોડો. મોટી ફલંગ મારી રસ્તામાં આવતી અડચણો એકદમ કુદી જાય છે.

“પોની” :—“પોની” એટલે ટદ્દુ મુખ્યત્વે કરીને બચ્ચાંને ખેસાડવાના કામમાં આવે છે. એને જ્યારે “હારનેસ” પેહરાવવામાં આવે છે, ત્યારે તે નાની ગાડી ખેંચે છે.

“રટાફ હોર્સ” :—લશ્કરી અમલદારને માટે જે ઘોડા રાખવામાં આવે છે, તેને “રટાફ હોર્સિઝ” કહે છે.

“ટુપ હોર્સ” :—લશ્કરી ઘોડેસ્વાર જે જાતના ઘોડા વાપરે છે, તે ઘોડાને “ટુપ હોર્સ” કહે છે.

“કુંવલરી હોર્સ” :—લશ્કરી સંપાદના ઘોડાને “કુંવલરી હોર્સ” કહે છે.

“આર્ટિલરી હોર્સ” :—તોપખાનાના ઘોડાને “આર્ટિલરી હોર્સ” કહે છે.

“બીનિંગ્” :—જ્યારે “બીન”ના આકારનો લોખંડનો નાનો કકડો, અથવા કોઈ પણ પદાર્થ સારા પગના તળીઆની અને નાળની વચ્ચે દાખલ કરવામાં આવે છે, ત્યારે તે દાખલ કરવાની રીતને “બીનિંગ્” કહે છે. એથી લંગડો ઘોડો સીધો ચાલે છે, ને સાળે ઘોડો લંગડાતો ચાલે છે. વેચનાર ઠગવાને માટે આવી લુચ્ચાઈ ભરેલી યુક્તિ વાપરે છે.

“કિલ્લિપિંગ” :—ખાલ કાપવાના ચંત્રથી ઘોડાના ખાલ કાપવાને “કિલ્લિપિંગ” કહે છે.

“પ્યુમિસ્ડ ફૂટ” :—ચપટા અથવા ખાલગોળ તળિયાને “પ્યુમિસ્ડ ફૂટ” કહે છે.

“લોલિંગ્ ધ ટંગ” :—જ્યારે ઘોડો મોંમાંથી જીભ બહાર કાઢીને ધડીઆળના લોલક માફક લટકતી રાખે છે, ત્યારે તે જીભ બહાર કાઢવાને “લોલિંગ્ ધ ટંગ” કહે છે.

“મારુટિગેલ” :—તમામની કડીથી જીનના તંગ સ્પીના લાંબા પટાને “મારુટિગેલ” કહે છે.

“ડ્રાપિંગ, પેન્ડ્યુલસ, પૉર્ટ ઓર્ કાઉન્સ બેક્કી” :—જ્યારે પેટની નીચલી ધાર ધણી ખાલગોળ, અને છાતીના હાડકાપરથી એકદમ નીચે ઉતરી પડેલી હોય છે, ત્યારે તે ખાલગોળ ધારને “ડ્રાપિંગ” કહે છે.

“પિજીઅન્ ટોડ” :—જ્યારે ધોડાના અંગુઠા અંદર વળેલા હોય છે, ત્યારે તેવા ધોડાને “પિજીઅન્ ટોડ” કહે છે.

“બૉલ્કી હૉર્સ” :—જે ધોડો સવાર અથવા હાંકનારની મરજી મુજબ ચાલતો નથી, અને જે બાજુએ હાંકવા માંગે છે, તેથી ઉલટીજ બાજુએ જવા માંગે છે, તેવા ધોડાને “બૉલ્કી હૉર્સ” કહે છે.

“ઇન્ ઍન્ડ ઇન્ બ્રીડિંગ” :—બીજી પેઢીએ ઉતરી આવેલા જનાવર વચ્ચે માંહોમાંહે સંબંધ કરાવવો, તેને “ઇન્ ઍન્ડ ઇન્ બ્રીડિંગ” કહે છે.

“આઉટ કૉસિંગ” :—જુદી જુદી ઓલાદના જનાવર વચ્ચે જે સંબંધ કરાવવો, તેને “આઉટ કૉસિંગ” કહે છે.

“ચાર્જર” :—લડાઇમાં હુમલો કરતી વખતે જે ધોડો લશ્કરી અમલદાર વાપરે છે, તેને “ચાર્જર” કહે છે.

“શોલ્ડરિંગ” :—દિવાલસાથે સવારનો પગ કચડી નાંખવાની કેટલાક ખરાબ ધોડા જે કોશેશ કરે છે, તેને “શોલ્ડરિંગ” કહે છે.

પ્રકરણ દશમું.

ધોડાની શારીરિક પરીક્ષા.

ધોડાની પરીક્ષા કરવાની જે જે રીત આપણે અગાડી વર્ણવી ગયા છીએ, તે ઉપરાંત બીજી કેટલીક રીત છે, અને તેનું જ્ઞાન મેળવવું ધણું અવશ્યનું છે. આ રીતમાં કેટલીકવાર ફક્ત જ્ઞાનેન્દ્રિય વાપરવી પડે છે, અને કેટલીકવાર ખાસ યંત્ર વાપરવાં પડે છે. એ રીત એવી છે, કે જ્યાંસુધી માણસ તેની અજમાયશ તંદુરસ્ત ધોડાપર સંભાળથી અને વારંવાર કરશે નહીં, ત્યાંસુધી તેને દરદી હાલતપર વાપરવાને સારી માહિતી મળશે નહીં. આવી રીત વાપરવાને આપણને પુરેપુરી હીમત આવે, તેટલા માટે હમ્મેશા તે પ્રમાણે ધોડાને તપાસવાની ટેવ રાખવી, અને તેથી પરીક્ષા કરતી વખતે જે જે ખર્ચર આપણને જોઇશે તે મળી આવશે.

(૧) “ઑસકલ્ડેશન્” :—શરીરની ચામડીપર કાન મુકી અંદરના અવાજ સાંભળવાની રીતને “ઑસકલ્ડેશન્” કહે છે. ધાસોમ્પ્લાસની

ક્રિયા તપાસવાનું મુખ્ય સાધન આ છે. જો એ રીતથી છાતીને તપાસીશું નહીં, તો છાતીના દરદની ચિકિત્સા બરાબર થશે નહીં. “આંસ્કલ્ ટેશન્” એ તરેહથી થાય છે કેટલીક વખતે “આંસ્કલ્ ટેશન્” “સ્ટેથોસકોપ” (શ્રવણનળી) ની મદદથી થાય છે, અને કેટલીક વખતે જનાવરની આમડીપર કાન મુકી થાય છે. ઘણી વખત તો જનાવરની આમડીપર કાન મુકી તેને તપાસીએ છીએ, પણ કેટલીક વખતે કાન આમડીપર ન મુકતાં કાન અને આમડીની વચ્ચે રૂમાલ મુકી તેને તપાસીએ છીએ. આમ તપાસ કરતી વખતે ઘોડો હાત ન મારે, અથવા કરડી ન ખાય, તેટલા માટે જે બાળુએ ઉભા રહેવું સલામતી બરેલું હોય, તેજ બાળુએ ઉભા રહેવું ડહાપણુ બરેલું છે. જો જરૂર પડે તો આગલો પગ ઉંચકાવી રાખવો, અથવા અનુભવથી આપણને કંઈ પણ ઉપાય સુઝે, તો તે ઉપાય યોગ્યવો.

એ પરીક્ષા ભાગ્યેજ જનાવરનાં નસકોરાં ઉપર અથવા મોંના બીજાં છિદ્ર પર થાય છે, પણ તે ગરદનના આગલા ભાગ નીચે વાયુનળીપર, છાતીની બન્ને બાળુપર, અને કેટલીક વખતે પેટપર થાય છે. કેટલીક વખતે ઘોડીના “શીટલ્ હાર્ટ” ના ધબકારા જેવા માટે કુખ આગળના પાછલા પગપર પણ આ પરીક્ષા થાય છે.

(૨) “પર્કશન્” :—શરીરની આમડીપર ટકોરા મારવાથી જે અવાજ થાયછે, તેથી જે પરીક્ષા થાયછે તેને “પર્કશન્” કહેછે. આ જાતની પરીક્ષા આંગળીપર બીજા હાથની આંગળીના ઢેકાથી ટકોરા મારવાથી, અથવા તે ભાગપર “પ્લેકિસમીટર્” નામની ઢાલ મુકી, તેપર નાની હથોડીએ ટકોરા મારવાથી થાય છે. પાંસળી અને મોના જેવા મજબુત ધન ભાગપર ખાલી ટકોરા મારવાથી પરીક્ષા થાય છે. એ ભાગ તપાસતી વખતે આંગળાં કે “પ્લેકિસમીટર્” મુકવામાં આવતાં નથી. જનાવર તંદુરસ્ત હાલતમાં છે, કે તેનામાં કંઈ દરદ છે, તે માટે નાકના ખંડ, મોંના પોલા ભાગ, છાતીની દિવાલ, અને પેટની દિવાલપર ટકોરા મારવામાં આવેછે.

(૩) “મેન્સ્યુરેશન્” :—ઇંદ્રિયના કદમાં શું શું ફેરફાર થયેલા છે, તે તપાસવાની રીતને “મેન્સ્યુરેશન્” કહે છે. એ પરીક્ષા ફક્ત અવલોકન અને સ્પર્શથી થાય છે. તેટલા માટે શરીરની સામસામેની બાળુને સરખાવવામાં આવે છે, અને સારી સ્થિતિમાં જે બાળુ હોય છે, તેના કરતાં દરદવાળી બાળુમાં શું શું ફેરફાર છે, તેની બારીકાથી તપાસ કરવામાં આવે છે. આ કામને માટે વળી કેટલાંક યંત્ર બનાવેલાં છે:—જેવાં કે ઉંચાંધને માટે ‘મેઝરિંગ સ્ટાન્ડર્ડ’, તંગના માપને માટે તથા પગના જુદા જુદા ભાગને

માટે “રિપ્રિંગ્ ટેપ”, અને “પેસ્ટર્ન” ના હાડકાં તથા ખરી તપાસવાને માટે રિમથનું “રિપ્રિંગ્ મેઝર.”

(૪) “પેલ્પેશન્” :—શરીરમાં થયેલા ફેરફાર જાણવાને માટે શરીર-પર હાથ ફેરવી જે પરીક્ષા કરવામાં આવેછે તે પરીક્ષાને “પેલ્પેશન્” કહે છે. અવયવની અંદર કોઈ પણ જાતની વેદનાની, અથવા તો તે ભાગના ધડકવાની અથવા તેનાપરના સોજાની પરીક્ષા હાથ મુકી સહેલાઈથી કરી શકાય છે. ઘોડાની પરીક્ષામાં સ્પર્શપરીક્ષા—એમને એમ અથવા “પ્રોપ” (લોખંડની સળી) અવાજ અથવા બીજા યંત્રોથી—વણી ઉપયોગી છે.

(૫) “પલ્સોમેટ્રી” (નાડીપરીક્ષા) :—

શરીરનું રૂધિરાભિસરણ કેમ ચાલે છે, તેની પરીક્ષાને “પલ્સોમેટ્રી” કહે છે. એ પરીક્ષા પણ એક જાતનું “પેલ્પેશન્” છે. નાડીપરીક્ષા ઘોડાની તખી-એત અથવા દરદની ચિકિત્સા કરવામાં ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડે છે. જ્યારે રક્તાશય સંકોચાય છે, ત્યારે ધમનીની સ્થિતિસ્થાપકતાવાળી દિવાલના પહોળા થવાથી તેમાં જે વધારે લોહી આવે છે, તે લોહીના ઉછળવાને નાડી કહે છે. એક મિનિટમાં નાડી જેટલી ચાલે છે, તે ઉપરથી આપણને માલમ પડે છે, કે એક મિનિટમાં રક્તાશય કેટલું કામ કરે છે. પણ નાડી જલદ, મંદ, નિયમિત, કે અનિયમિત ચાલે છે, તે ઉપરથી આપણને એના કરતાં પણ વધારે ઉપયોગી ખબર મળે છે.

ઘોડાની નાડી નીચે લખેલી જગાપર તપાસવામાં આવેછે.

(૧) “સમ્મૅકિસલરિ” ધમની પર :—તે ગાલના જડા માંસવાળા ભાગના આગલા ભાગમાં (મેસેટર મસલ) “જલ્ડ” થી નીચલા જડાપર આવેલી છે.

જ્યારે ઘોડો તાંદુરસ્ત હાલતમાં હોય છે, ત્યારે દર મિનિટે નાડીના ૩૬ થી ૪૦ ધમકારા થાય છે. જેમ પ્રાણી નાનું તેમ તેની નાડી વધારે ચાલેછે.

(૨) “ટેમ્પોરલ્” ધમની પર :—એ “આર્ટરી” ઉપલા અને નીચલા જડામાં વચ્ચેના સાંધાની બહાર ગાલના “સુપેરો પોસ્ટિરિયર્” ભાગ આગળ “ઝિગોમા” અથવા “ટેમ્પોરલ આર્થ” નામના ટેકરા નીચે આવેલી છે.

(૩) “રેડિઅલ્” ધમની પર :—એ “પેક્ટોરેલિસ ટ્રાન્સવર્સલ્” નામના સ્નાયુના બે ભાગની વચ્ચે કોણીના વાંક આગળની જગ્યામાં આવેલી છે.

(૪) “લેન્ડર્” ધમની પર :—તે દરેક “પેસ્ટર્ન” ની બન્ને બાજુએ જરા પાછલા ભાગમાં આવેલી છે. પાતળી ચામડીવાળા ઘોડાની

ખરીમાં જ્યારે સોજો હોયછે, ત્યારે સેહલાઈથી આ ધમની બહાર માલમ પડી આવેછે.

નાડીના “આર્દ્ર” ઝાકટરને ધણા ઉપયોગી થઈ પડેછે, કારણ કે તે ઉપરથી નાડી કેટલી વધતી અથવા ઓછી ચાલેછે તે માલમ પડેછે. તે નકશાની અંદર શરીરની ઉજ્જ્વલતા કેટલી છે તે પણ બતાવવામાં આવેછે.

(૬) “ચર્મોમેટ્રિ” :—શરીરની ઉજ્જ્વલતા નક્કી કરવાની ક્રિયાને “ચર્મોમેટ્રિ” કહેછે. એથી કરીને શરીરની ઉજ્જ્વલતા કેટલી “ડિગ્રી” છે તે માલમ પડે છે. અસલના વખતમાં મોંમાં આંગળી મુકીને, ચામડીપર હાથ મુકીને, અને પગ અને કાન હાથમાં લઈને ઉજ્જ્વલતા કહેતા હતા. જ્યારે “ચર્મોમિટર” (ઉજ્જ્વલતામાપક યંત્ર) મળી શકતું નથી, ત્યારે કંઈ ઉપલી રીત ખોટી નથી, કારણ એથી કરીને પણ ઉજ્જ્વલતા માલમ પડી આવેછે.

“ચર્મોમિટર” ઘણી જાતનાં આવેછે, પણ તે સર્વમાં “સેલ્ફ રજીસ્ટરિંગ ક્લિનિકલ ચર્મોમિટર” ઘણું ઉપયોગી છે. ખીજા “ચર્મોમિટર” વાપરવા કરતાં એ વાપરવામાં ધણા ફાયદા છે. (૧) “સેલ્ફ રજીસ્ટરિંગ ચર્મોમિટર” માં જે ટોટીની અંદર પારો રહેછે, તે ટોટી ઘણી સાંકડી હોયછે, તેથી કરી આળુ બાળુની ચીજની ઉજ્જ્વલતાની અસર એકદમ તેનાપર થાયછે. (૨) “સેલ્ફ રજીસ્ટરિંગ ચર્મોમિટર” ની ઢાંડીપર જે કાપા પાડેલા હોયછે, તે ૮૦ થી ૧૨૦ (ઈંચ હાઈટ) હોયછે. (૩) “સેલ્ફ રજીસ્ટરિંગ ચર્મોમિટર” ની ઢાંડીમાં એક ખીજો પારાનો ખુંદ હોયછે. તે ખુંદનો પારો અને ટોટીનો પારો એ બેની વચ્ચે હવા હોયછે, અને તેથી બન્ને છુટા રહી શકે છે. ઉપલા પારાના ખુંદને “ઇન્ડેક્સ” કહેછે. જ્યારે ટોટીનો પારો ચઢેલો નીચે ઉતરેછે, ત્યારે એ “ઇન્ડેક્સ” નીચે ઉતરતી નથી, તેથી કરીને ગમે તે વખતે તે વાંચી શકાય છે.

ખીજી વખતે ઉજ્જ્વલતા માપતીવેળા આ “ઇન્ડેક્સ” નીચે ઉતારવી પડેછે. તેટલા માટે “ચર્મોમિટર” ખીજી આંગળી અને અંગુઠાની વચ્ચે ઝાલી, ટોટી નીચે રાખી, ઢાંડીપર આંગળીનું ટેરવું રાખી, ધુટણવાળી તે ઉપર હાથ રાખી કાંઠા આગળથી હાથને એક બે આયકા મારવાથી “ઇન્ડેક્સ” નીચે ઉતરેછે; અથવા આગલી આંગળી ટોટી નીચે રાખી, હાથના એક બે ઝટકા મારવાથી “ઇન્ડેક્સ” નીચે ઉતરે છે. આ પ્રમાણે “ઇન્ડેક્સ” પહેલા કાપા નીચે ઉતારવામાં આવેછે પણ ટોટી આગળ સાંકડી નળી છે, તેની અંદર ઉતરવા દેવી નહીં, કારણ કે જો તેની અંદર ઉતરશે, તો તે ટોટીના પારા જોડે મળી જશે અને એ “સેલ્ફ રજીસ્ટરિંગ” છે, તે “સેલ્ફ

રજીસ્ટરિંગ” રેહશે નહીં. કેટલાંક “થર્મોમિટર” “સેલ્ફ મેમિફાઇંગ” હોયછે, એટલે કે તે યંત્રના કાચની ગોઠવણ એવી હોયછે, કે લખેલા આંકડા મોટા વંચાય છે અને તેથી તે ઘણું સુગમતા બરેલું થઈ પડેછે. પણ આ ગોઠવણ કંઈ બહુ જરૂરની નથી. ઘોડામાં “થર્મોમિટર” ગુદાસ્થાનમાં મુકવામાં આવેછે અને ઘોડીમાં યોનિમાં મુકવામાં આવેછે. ઘોડીમાં યોનિમાં મુકવામાં આવે છે, તેથી ઉષ્ણતા જરા કમી માલમ પડેછે.

“થર્મોમિટર” મુકતી વખતે ઘોડાનું માથું અને ડાબો પગ પકડી રખાવવો, અને એક મદદનીસપાસે તેની પુછડી તેના જમણા “ક્વાર્ટર” તરફ પકડી રખાવવી. ડાક્ટર પછી ડાબા “ક્વાર્ટર” પર પોતાનો હાથ રાખી યંત્રની (ગુદાસ્થાનનું) છિદ્ર એકદમ સંકોચાઈ જાય નહીં તેટલા માટે) ટોટી દિવેલમાં બોળી મુકેછે. તે વખતે “થર્મોમિટર” કલમની માફક લઇને એવી રીતે ધીમે અંદર દાખલ કરવું, કે ઘોડો ઉભો થઇને મસ્તી કરે નહીં. તેને આંતરડાની દિવાલથી ત્રણ ચાર ઇંચને છેટે આવે ત્યાંસુધી જવા દેવું, કે જ્યોતી કરીને જે જે ભાગના ધસારામાં આવતું જાય તે તે ભાગની ઉષ્ણતા તેનામાં આવતી જાય. જે જરા પણ ક્ષોભકતા થશે, તો લાદ બહાર નિકળશે, અને જે તેમ થાય, તો લાદ પડતી વખતે “થર્મોમિટર” બહાર કાઢી લેવું. વળી સંભાળ લેવી કે ટોટી લાદની અંદર દખાઈ જાય નહીં, કારણકે જે ટોટી લાદમાં ડટાઈ જાય, તો જે ખરી ઉષ્ણતા હોયછે, તેથી ઓછી ઉષ્ણતા માલમ પડેછે. સાધારણ કામકાજને માટે ત્રણ મિનિટ સુધી ગુદાસ્થાનમાં “થર્મોમિટર” રાખવું બસ છે. જે ચાર મિનિટ રાખવામાં આવેછે, તો એક “ડિગ્રી” વધારે માલમ પડેછે. ચાર મિનિટથી વધારે રાખવાથી, કંઈ પણ વધારે ઉષ્ણતા માલમ પડતી નથી. આપ્રમાણે ત્રણ મિનિટ સુધી “થર્મોમિટર” રાખી, તેને ધીમે ધીમે ખેંચી લઈ, આંગળીએ વતી સાફ કરી વાંચવું. વાંચવા અગાઉ કોઈપણ વખત ઉના પાણીમાં બોળવું નહીં. સાધારણ રીતે ઘોડાના ગુદાસ્થાનમાં ઉષ્ણતા ૯૯.૪ ડિગ્રી “ફરનહાઇટ” થી ૧૦૦.૪ “ડિગ્રી” હોય છે, પણ એની સરાસરી ઉષ્ણતા ૧૦૦ “ડિગ્રી” (ફરનહાઇટ) ગણાયછે.

ઘોડાની ઉષ્ણતાપર નીચલી ચીજ અસર કરેછે.

(૧) દિવસનો વખત (સવારે, બપોરે, અને રાત્રે શરીરની ઉષ્ણતા જુદી જુદી હોય છે). (૨) હવા (ગરમ અથવા ઠંડી). (૩) ખોરાક અને પાણી. (૪) કસરત (ઘોડો ચાલેલો હોય ત્યારે ઉષ્ણતા જુદી હોય છે ને

બેઠેલો હોય છે તે વખતે ઉબ્જતા જુદી હોય છે). (૫) જાતિ (નર કે માદા).
(૬) ઉંમર. (૭) એ સિવાય બીજી કેટલીક બાબતો.

તંદુરસ્ત હાલતમાં શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા અને નાડીના ધબકારાનું પ્રમાણ ૧:૪ હોય છે, પણ જેમ જેમ ગરમી વધતી જાય છે, તેમ તેમ શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયામાં ઘણો વધારો થતો જાય છે, અને ઉબ્જકટિબંધમાં બપોરે શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા ઘણા જોરથી ચાલે છે.

શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા જુદી જુદી રીતે તપાસવામાં આવે છે. હલકી જાતના “લાઇટ બ્રેડ” અને ભાર ખેંચનારા ઘોડાને સારી રીતે દોડાવીને અને ગાડીના ઘોડાને ડુંગરપર ચઢાવીને શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રિયા તપાસવામાં આવે છે. તેટલા માટે એક આદમીને ઘોડાપર બેસાડી તપાસનારના મોં આગળ, એક બાજુથી બીજી બાજુ તરફ ઘોડાને કુદાવતો કુદાવતો લઈ જવામાં આવે છે. વળી તે આદમીને કહી રાખવું, કે તેણે આવતી વખત એકદમ તપાસનારના મોં આગળ તેને ઉભો રાખવો, કે જેથી નસકોરાં, વાયુનળી અને છાતીનો કોઈપણ ભાગ કાન સુધી તપાસી શકાય. “રેરિંગ” અને “વિરટલિંગ” જેવા અવાજો વાયુ નળીના સાંકડા થવાને લીધે, અથવા તેના આકારમાં કંઈ પણ અનિયમિતપણું થવાને લીધે સંભળાય છે. કેટલીક વખતે નાકના રસ્તામાં કંઈ અડચણને લીધે, અથવા તેના આકારમાં કંઈ ફેરફાર થવાથી પણ આવા અવાજ સંભળાય છે. જ્યારે કોઈપણ કારણને લીધે ઘોડાને કુદાવવાનું બની શકે એમ હોતું નથી, અથવા તે નુકસાનકારક જણાય છે, ત્યારે ફેફસાં અને વાયુનળી “આસ્કલટેશન્” થી તપાસવાં જોઈએ. પણ નરગોટો તપાસવાને માટે બીજા ઉપાય જેવા કે (૧) “પુટિંગ્લિમ્ અગેન્સ્ટ ધ વૉલ્.” અને (૨) “કૉલ્ડિંગ” તે યોજવા પડશે. પહેલી રીતે તપાસતી વખતે તપાસનાર ઘણી ડાબા હાથમાં લગામ પકડે છે, અને જમણે હાથે ચાપુક લે છે. પછી જ્યાં સુધી તેની જમણી બાજુ દિવાલની સાથે આવે, ત્યાંસુધી ઘોડાને ચલાવે છે. પછી એકદમ ચાપુક વતી ઘોડાને માર્યા વગર ચાપુકનો અવાજ કરે છે, તેથી ઘોડો માથું ઉંચું કરી “રિબિંગ” (ઉંડો શ્વાસ) લે છે. બીજી રીતે તપાસતી વખતે નરગોટા, વાયુનળી અથવા ફેફસાંમાં દાખલ થયેલો કોઈ ક્ષોભક પદાર્થ જેવી રીતે નિકળી પડે, તેવી જાતની કોઈપણ કૃત્રિમ ક્રિયાથી ઘોડાને ખોંખારાવવામાં આવે છે. તે માટે નરગોટાનો નીચલો ભાગ અથવા વાયુનળીની પેહેલી કડી આંગળી અને અંગુઠા વચ્ચે દાખીને તેની પાસે ખોંખારાવવામાં આવે છે. ઉધરસ ખવડાવ્યા પછી જો જાનવર પોતાનું મળું ઘણી મહેનતથી સાફ કરતો દેખાય, તો તેનામાં કદ નિયમસર

છે એમ સમજવું. પણ ક્ષોભકતા ઉત્પન્ન કર્યા પછી જો તે ઉધરસ ખાવી જારી રાખે, તો જનનવર એખવાળું સમજવું, અને પછી થું એખ છે, તે શોધી કહાડવા મહેનત કરવી.

તાંદુરસ્ત અને દરદી હાલત નક્કી કરવાને માટે ચામડી અને શ્લેષ્માવરણની સ્થિતિ પણ તપાસવામાં આવેછે. “નાન્થ્રિક્સિટ” ઘોડાની ચામડી સુકી હોય છે, અને તે ચામડી “હાઈડ બાકન્ડ” કેહવાય છે. “રેડરિંગ કોલ્ડ” સ્થિતિનું કારણ “ઇરેક્ટર્ મસ્ક્યુલર્ ફાઈબર્” નું અનૈચ્છિક સંકોચાવવું છે. તાવ ધણો જોશમાં હોયછે ત્યારે ચામડી સુકાઈ જાયછે, પણ તકતકતી રહેછે. જ્યારે સખત વેદના થાયછે, ત્યારે જે ઈન્દ્રિયમાં દરદ હોયછે, તેની ચામડીના ઉપરના ભાગમાંથી ગરમ પરસેવો નિકળે છે. જ્યારે ઠંડા પરસેવાના એમ છુટે છે, તે વખતે જનનવરનું મરણ પાસે આવ્યું એમ સમજવું, કારણકે જ્યારે જીવનશક્તિ ઓછી થઈ જાય છે, ત્યારેજ ઠંડા પરસેવો છુટો છે.

શરીરની સ્થિતિના પ્રમાણમાં “બ્રુક્લ” (મોંનું) “સ્નાઇડેરિયન્” (નસકોરાંનું) “કંન્ક્રુટાઈવલ” (આંખનું) અને “વલ્વલ” (યોનિનું) ના શ્લેષ્માવરણના રંગ જીદાજીદા હોય છે. રૂદ્રપુષ્ટ અને લોહીઆળ જનનવરમાં શ્લેષ્માવરણ હમ્મેશા ચળકતા ગુલાબી (પિંક) રંગના હોય છે. પણ જીદાજીદા શ્લેષ્માવરણમાં થોડો થોડો ફેરફાર હોય છે, તેથી એ તપાસવાને માટે ધણો મહાવરો હોવો જોઈએ.

જો શ્લેષ્માવરણનો રંગ લાલ હોય, તો તાવ અથવા સ્થાનિક સોજો, અથવા આખા શરીરમાં યા કોઈ ભાગમાં રૂધિરાભિસરણની ક્રિયા તે વખતે ધણા જોરથી ચાલેછે, એમ તે બતાવી આવેછે જો રંગ પીળો હોય, તો કલેજમાં કંઈ બગાડો થયો છે એમ તે બતાવી આવેછે. જાંબુડો રંગ, શ્વાસની ક્રિયામાં કંઈ વાંધો છે એમ બતાવેછે. સુકી ચામડી, અતિશય બિનાસવાળી ચામડી (પ્રવાહી પદાર્થ તેમાંથી વધારે વહેતો હોવો જોઈએ), વળી ડાઘા, ફાલ્લા, ચાંદા, એવી કટલીક બીજી બાબત સંભાળથી તપાસવી, કારણ કે તે દરદની નિશાની છે. ફિક્કું પડી ગયેલું શ્લેષ્માવરણ પાંદુરોગ અને ઓછું લોહી છે એમ બતાવેછે.

શરીરમાંથી મુખ્ય બહાર નિકળતા પદાર્થ જેવા કે લાદ, મૂત્ર, બાલ્ધ-શ્વાસમાં નિકળતી હવા, પસીનો, દુધ, આંસુ વગેરે તપાસવાથી પણ ધણી ઉપયોગી ખબર મળેછે.

લાદ એ ખોરાકનો ન પચેલો અથવા ખોરાકમાંનો ન પચવા લાયક ભાગ છે. તેની સાથે અન્નમાર્ગની દિવાલમાંથી નિકળતો રસ, તથા કલેજમાંનું

પિત્ત મિશ્ર થયલું હોય છે. લાદની વાસ કવી છે, તેમાં શું છે, અને તેનો રંગ કેવો છે તે જાણવું જરૂરનું છે. જો લાદ ઘણી ગંધ મારતી હોય, તો તે અપચા અથવા ઘણું ખવડાવ્યાને લીધે ગંધ મારે છે. જો લાદમાં કરમ હોય, તો નિયમ કરતાં કંઈ પણ તેની સ્થિતિમાં વધતો ઓછો ફેરફાર થયેલો છે, એમ સમજવું. જો લાદનો રંગ માટી જેવો હોય, તો ક્લેબ્બું મંદ ચાલે છે એમ સમજવું. જો લાદ ઘણી કાળી હોય, તો ક્લેબ્બની ક્રિયા ઘણા જોરથી ચાલે છે એમ સમજવું. ખોરાકની અંદર કોઈ રંગેલો પદાર્થ જવાથી કેટલીક વખતે લાદ માટી જેવી દેખાય છે.

પિશાબ મોટા પ્રમાણમાં નિકળે છે, અને ઘણા ઘણા પદાર્થોનો બનેલો હોય છે તેથી તપાસ કરવાને માટે એ પણ ઘણાજ ઉપયોગી થઈ પડે છે. ચોવીસ કલાકમાં બધું મળીને કેટલો પિશાબ નિકળે છે તે જોવું, અને એક વખતે કેટલો નિકળે છે તેની તપાસ રાખવી. આખા દિવસમાં પિશાબ ૮૩ પાઈટ થાય છે. પણ પાણી પીધાના પ્રમાણમાં, ચામડી અને મલોત્પાદક ઇન્દ્રિયોની શક્તિ અને પુષ્ટિના પ્રમાણમાં, વધતો ઓછો પિશાબ થાય છે. કેટલીક વખતે જેમ કે મધુપ્રમેહમાં પિશાબ વધારે થાય છે, ને ખીન્ત દરદ જેવાં કે તાવ તેમાં પિશાબ ઓછો થાય છે. ઘોડાનો પિશાબ સીધી લીટીમાં પડે છે, અને છેલ્લી વખતે પિચકારીમાંથી ઉડતો હોય એમ દેખાય છે. પિશાબની ધાર અથવા તેની પડવાની બાજુ, એ તંદુરસ્ત હાલતમાં જે રીતે પિશાબ નિકળે છે તે કરતાં કંઈ પણ જુદી માલમ પડે, અથવા પિશાબ કરતી વખતે કંઈ અડચણ પડે, તો તરતજ મૂત્રમાર્ગની એમને એમ, અથવા મૂત્રનળી મુકી બરાબર તપાસ કરવી. તંદુરસ્ત હાલતમાં ઘોડાનો પિશાબનો રંગ ફિક્કો, પીળો, અથવા અંબર હોય છે. પણ દરદ વખતે ખુબ પીળો, અને નારંગી રંગથી તે રાતા રંગ જેવો હોય છે.

પ્રકરણ અગિયારમું.

ઘોડા તથા બળદ વચ્ચેનો તફાવત.

- (૧) ઘોડાની ખરી આખી હોય છે, અને બળદની ખરી ચીરેલી હોય છે.
- (૨) ઘોડાને શિંગડાં હોતાં નથી, અને બળદને શિંગડાં હોય છે.
- (૩) ઘોડાને માથે “પોલ્” હોય છે, અને બળદને માથે “નમ્બોર્” હોય છે.
- (૪) ઘોડાને યાજ હોય છે.
- (૫) ઘોડાની ખાંધ (વિધર્સ) નાની હોય છે, અને બળદની ખુંધ (હેમ્પ) મોટી હોય છે.

(૬) ઘોડાની ગરદન નીચેની ચામડી ઝુલતી હોતી નથી, પણ બળદની ગરદન નીચેની ચામડી “ડયુલેપ્” ઝુલતી હોય છે.

(૭) બળદને બે નાનાં આંગળાં હોય છે, અને ઘોડાને તેવાં આંગળાં હોતાં નથી.

(૮) બળદની પુંછડીને છેડે ગુચ્છો હોય છે, અને ઘોડાની પુંછડી માફક છેક ઉપરથી તેના પર આલ ઉમેલા હોતા નથી.

(૯) બળદને “મફ્” હોય છે.

(૧૦) બળદનો ધુમટો કાચળી જેવો હોય છે, અને વૃષભ લંબગોળ હોય છે.

(૧૧) બળદના ઉપલા જડામાં દાંતની એક ગાદી જેવું હોય છે, અને તેના નીચલા જડામાં આઠ છેદક દાંત હોય છે. બળદના મોંમાં ફાડનારા દાંત હોતા નથી.

(૧૨) બળદને એક અન્નાશયને બદલે ચાર અન્નાશય હોય છે. તેનાં નામ (૧) “રમેન્”, (૨) “રેટિક્યુલમ્” (૩) “ઓમેસમ્” અને (૪) “એઓમેસમ્” છે.

(૧૩) “કેનન્” અથવા “શેન્” હાડકાના નીચલા છેડાપર બળદને બેવડાં આંગળાં છે.

(૧૪) બળદને ૧૩ પાંસળી, અને ઘોડાને ૧૮ પાંસળી હોય છે.

પ્રકરણ આરમ્બું.

બળદને પાડવાની રીત.

બળદને પાડવાની ઘણી રીત છે, પણ મુખ્ય ત્રણ છે:—(૧) ગામઠી, (૨) અમેરિકન, અને (૩) અંગ્રેજી.

બળદને પાડતી વખત નીચલી બાબત ધ્યાનમાં રાખવી. તેને પોચી નરમ જમીનપર અથવા ઘાસની બનાવેલી પથારીપર પાડવો. એક મજબૂત માણસને તેનું માથું સોંપવું, અને કહી મુકવું કે જેવું માથું જમીનપર પડે, કે તરતજ નાથ પકડી પોતાના હાથના દબાણથી શિંગડું જમીનપર દાખી રાખવું.

ગામઠી રીતમાં એક મોટું દોરડું વાપરવામાં આવે છે. જે બાજુપર બળદ પાડવો હોય, તેની સામી બાજુપર માણસે ઉભા રહેવું. દોરડાને એક છેડા પેટની નીચેથી લઈ પીઠપર લાવી મોટા છેડા જેડે ગાંઠ બાંધી આમળો ખવડાવવો. પછી છુટા છેડા બે પગની વચ્ચેમાંથી લઈ પાછલા

જમણા પગનીપર આમટો લઈ ખેંચવો, કે જેથી પેટ ખેંચાવાથી જમણો પગ આમ તેમ હલાવી જમણી આંગુપર બળદ ગબડી પડશે. જ્યારે જમીનપર બળદ પડે કે તરતજ માથા આગળનો આદમી માથું નીચે દબાવેછે, અને બીજો આદમી ચારે પગ મજબુતીથી બાંધીલે છે. ચાર પગ બાંધ્યા પછી પેટપરનો સરગાંઠ છોડી નાખવો.

અમેરિકન રીત ગામઠી રીતને મળતી આવે છે. ૩૦ શીટ દોરડું લઈ પહેલાં શિંગડાની આંગુ આંગુ તેને લપેટી ગાંઠ બાંધવી. પછી તેને છાતીની આસપાસ લઈ ખુંધની પાછળ ગાંઠ બાંધવી, અને ત્રીજી ગાંઠ પેટની આસપાસ લઈ પીઠપર બાંધવી. પછી દોરડું ખેંચાથી પેટપર દબાવ્યું આવ્યાથી તે પડી જાય છે. જ્યારે બળદ જમીનપર પડે છે, ત્યારે ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે ચારે પગ બાંધી લેવા.

અંગ્રેજી રીત ઘોડાને બેવડા દોરડાથી જે રીતે પાડવામાં આવે છે, તેના જેવી છે.

બળદના દાંતનું કોષ્ટક.

દાંત.	દુધિયા.	જાથુના.
છેદક { વચલા આંગુના } અહારની આંગુના છેડાના	જન્મ પહેલાં થોડા દિવસ. આગમજ અથવા પછી ... ૧૪ દિવસ પછી	૧ $\frac{૧}{૨}$ વર્ષ. ૨ $\frac{૧}{૨}$ વર્ષે. ૩ $\frac{૧}{૨}$ વર્ષે. ૪ $\frac{૧}{૨}$ વર્ષે.
દાઢ { ૧ લી ૨ જી ૩ જી } ૪ થી ૫ મી ૬ ઠી	જન્મ પહેલાં થોડા દિ- વસ આગમજ અથવા પછી	૧ $\frac{૧}{૨}$ વર્ષે. ૨ $\frac{૧}{૨}$ વર્ષે. ૩ $\frac{૧}{૨}$ વર્ષે. ૬ થી ૮ વર્ષે. ૨ $\frac{૧}{૨}$ થી ૨ વર્ષે. ૪ થી ૫ વર્ષે.

